प्रा. लछमण हर्दवाणी

चला सिंधी शिकू या

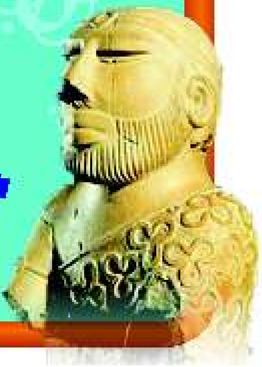

- qgYr ^mfÀ`m _iÀ`m {bnrV-XdZmJarV
- qgYr ì`mH$aUmMr Am i I
- qgYr ^mfm Am{U {bnrMm B{Vhmg
- qgYr dmH$àMma Am{U åhUr
- nm[a^m{fH$ eãXmdbr
- gdmX
- AZdmX
- eãXH$mS>r
- eãXkmZ

* * *

H$a ^fda _` &
{_i b EH$Ë_VMr N` &&

* * *

aïr` EH$Ë_VM hBb {dH$g &
~hþ^{fH$VMr YaV H$g &&

* * *

EH$Ë_VMr a l Ê`g ~O &
H$a ^fer {hVJO &&

* * *

{d{dY ^fM {ejU &
H$arb aïr` EH$Ë_VM a j U &&

* * *

AZH$ ^f {eH$ ` &
^d{ZH$ EH$Ë_V {QH$d ` &&

àË`H$b Anbr _V^f Va
``bM hdr. _V^fì`{V[aº$
Xþgè` E l Ú ^fdahr à^Ëd
{_i{dU AOÀ` H$iMr JaO
Ah. E l Ú _Ugb OdTçm
OñV ^f `VV, {VVH$ Ë`M
kZ {_i{dÊ`M _J dT>VV.

* * *

&& > &&

Mbm qgYr {eH$ `m

b l H$

àm. bN>_U nagam_ hXdmUr

चला सिंधी शिकू या

- लेखक ©: प्रा. लछमण परसराम हर्दवाणी
  व
  प्रकाशक
  बी–704, विक्टोरिया गार्डन
  आगाख़ान पॅलेस जवळ, नगर रोड,
  कल्याणीनगर, पुणे–411 006
  मो. 98906 93931,
  ई–मेल : lphardwani@yahoo.com

- प्रथमावृत्ती : 1 मे, 2013

- द्वितीयावृत्ती : डिसेंबर, 2013

- अक्षर जुळणी : श्री. विष्णु सिद्धम, वक्रतुंड ग्राफिक्स,
  अहमदनगर–414 001. मो. 9405001047

- मुखपृष्ठ कोलाज : प्रा. हर्दवाणी व श्री. विष्णु सिद्धम

- मुद्रक : श्री. मनीष झंवर, सिद्धि गणेश ऑफ़सेट,
  इंडस्ट्रियल इस्टेट, केडगांव, नगर–पुणे रोड,
  अहमदनगर–414 005, मो. 8007861716

- निर्मितिमूल्य : ₹ 125/-

अर्पण - पत्रिका

अपर सिंधूच्या भव्य बांधवा ।
महाराष्ट्र देशा ।।
सह्याद्रीच्या सख्या ! जिवलगा ।
महाराष्ट्र देशा ।।

महाराष्ट्राच्या मातीला, माणसाला,
मायेला, मराठीला
अर्पण

ऋणनिर्देश

माझ्या जीवनाचे शिल्पकार

१. प.पू. सद्‌गुरू अण्णा महाराज (सोलापूर)
२. श्री. दा. का. थावरे (सोलापूर)
३. (कै.) गणपत माधव रसाळ (नगर)
४. डॉ. टी. बार्नबस (नगर/अमेरिका)
५. (कै.) डॉ. प्र. रा. भुपटकर (पुणे)
६. डॉ. आनंद प्रकाश दीक्षित (पुणे)
७. डॉ. देवीप्रसाद खरवंडीकर (नगर)
८. प्रा. हेमंत द. गोखले (नगर)
९. (कै.) डॉ. रत्नाकर बा. मंचरकर (नगर)
१०. डॉ. मधुसूदन बोपर्डीकर (नगर)
११. श्री. पद्‌माकर कुलकर्णी (नगर)
१२. श्री. समीर पद्‌माकर कुलकर्णी (नगर)
१३. श्री. चारुहास कोल्हापुरे (नगर)
१४. श्री. मोहनराव आजगांवकर (मुंबई)
१५. श्री. अविनाश बिनीवाले (पुणे)
१६. श्री. सदानंद रा. महाजन (पुणे)
१७. श्री. रमेश महामुनी (पत्रकार, सोलापूर)
१८. (कै.) सुधाकर न. दाभोळकर (नगर)
१९. (कै.) जनुभाऊ काणे (पत्रकार, नगर)
२०. श्री. श्रीपाद मिरीकर (पत्रकार, नगर)
२१. श्री. मधुकर तोरडमल (मुंबई)
२२. श्री. विलास चिपळूणकर (नगर)
२३. (कै.) विनय जोशी (नगर)
२४. श्री. रतनलाल सोनग्रा (पुणे)
२५. श्री. जवाहर मुथा (नगर)
२६. डॉ. इरेश स्वामी (सोलापुर)
२७. श्री. भूषण देशमुख (पत्रकार, नगर)
२८. श्री. बाळ ज. बोठे (पत्रकार, नगर)
२९. श्री. श्रीराम जोशी (पत्रकार, नगर)
३०. श्री. संकेत लिमये (पुणे)
३१. डॉ. दिलीप धोंडे (पुणे)
३२. डॉ. प्रकाश भातंब्रेकर (मुंबई)
३३. श्री. भाऊसाहेब देशपांडे (नगर)
३४. श्री. राजू इनामदार (पत्रकार, नगर)
३५. डॉ. गिरीश कुलकर्णी (नगर)
३६. प्रा. न. म. जोशी (पुणे)
३७. श्री. अभय जोशी (पत्रकार, पुणे)

प्रस्तावना

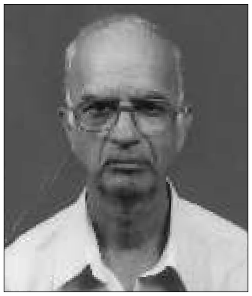

प्रा. लछमन हर्दवाणी लिखित 'चला सिंधी शिकू या' ह्या पुस्तकाच्या प्रस्तावनेची सुरूवात करताना मला दोन विनोदांची आठवण होत आहे. एक लहान मुलगा आपल्या आईला सांगत होता, ''मी आज एका जर्मन माणसाबरोबर गप्पा मारल्या.'' त्यावर आई म्हणाली, ''पण तुला जर्मन कुठे येतंय ?'' तेव्हा मुलगा उद्गारला, ''पण त्याला मराठी येत होतं ना!'' दुसरा विनोद म्हणजे एक उंदरीण आपल्या पिल्लांना घेऊन जात असता समोरून एक मांजर येताना तिने पाहिली. तेव्हा तिने 'भूः भूः!' असा आवाज केला. त्याबरोबर मांजर पळून गेली. मला वाटतं हे दोन विनोद भाषेचे कार्य, सामर्थ्य, संदेशवहन, उपयोजन व दुसऱ्या भाषांचे ज्ञान ह्या सर्वांवर प्रकाशझोत टाकणारे आहेत.

ह्या पुस्तकाची प्रस्तावना लिहिण्यास मला खूप आनंद होत आहे कारण लेखक हर्दवाणी हे माझे प्रथम विद्यार्थी होते आणि नंतर सहकारी. सध्या सर्वजण त्यांना साहित्यिक, कलारसिक, नाट्योपासक, कोशकार, भाषांतरकार, अनेक राज्य व राष्ट्र पातळीवरील साहित्य पुरस्कारांचे व पारितोषिकांचे मानकरी म्हणून ओळखत आहे.

कोणतेही रचनात्मक कार्य करण्यासाठी व्यक्ती झपाटलेली असावी लागते. त्याशिवाय ते कार्य तडीस जात नाही. प्रा. हर्दवाणी हे भाषेच्या प्रेमाने, अभ्यासाने व संशोधनाने झपाटलेले व्यक्तिमत्व आहे.

मनुष्य हा तसा प्राणी असला तरी इतर प्राण्यापेक्षा तो फार वेगळा आहे. मनुष्याचे वेगळेपण दोन गोष्टींमध्ये आहे. ईश्वराने त्याला विचार करण्याची शक्ती दिली आहे व दुसरे म्हणजे आपले विचार तो शाब्दिक व मौखिक भाषेतून व्यक्त करू शकतो. विचारशक्ती व तिची भाषेतून अभिव्यक्ती हे माणसाचे व्यवच्छेदक लक्षण म्हणजे वेगळेपण आहे.

भाषा हे संप्रेषणाचे प्रभावी व प्रगल्भ माध्यम आहे. भारतासारख्या बहुभाषिक देशात एकात्मता टिकवण्यासाठी, वाढविण्यासाठी व व्यवहार सुलभतेने होण्यासाठी अनेक भाषांचे ज्ञान असणे आवश्यक आहे. त्यासाठी निरनिराळ्या भाषांमध्ये सुगम सेतू निर्माण झाले पाहिजेत. सदरचे पुस्तक हा त्या दृष्टीने एक प्रशंसनीय प्रयत्न आहे. एक महत्त्वपूर्ण पाऊल आहे. प्रा. हर्दवाणी यांनी मराठी व सिंधी भाषेची फार मोठी सेवा केली आहे. मराठी व सिंधी भाषेत अनेक साम्यस्थळे आहेत. **'आहे'** हे क्रियापद फक्त सिंधी व मराठी भाषांमध्येच आढळते. 'ण' कारान्त क्रियापदे मराठीप्रमाणे सिंधीतही आहेत उदा. उठणे (उथणु). दोन्ही भाषांच्या अनेक शब्दांमध्ये सर्वनामांमध्ये व व्याकरणामध्ये पण विलक्षण साम्य आढळून येते. ह्या दोन्ही भाषा शिकण्यासाठी, त्यांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यासाठी अतिशय उपयोगी असे हे पुस्तक आहे.

मराठी व सिंधी भाषांना व समाजांना जोडणारा तो एक अतूट धागा आहे. लेखकाने तो सुबकपणे विणून मोलाचे कार्य केले आहे. भाषेच्या क्षेत्रात अशा प्रकारच्या कार्याची नितांत आवश्यकता आहे.

भाषा हे विचाराचे वाहन आहे, समाजाचे बंधन आहे. संस्कृतीचे दर्शन आहे. अनेक भाषांचा अभ्यास ही सध्याच्या काळाची खरीखुरी गरज आहे. अशा प्रकारच्या अभ्यासाने विविधतेने नटलेल्या आपल्या देशात सहिष्णुता, भावनिक एकता, आत्मीयता व राष्ट्रीय एकात्मता यांची अभिवृद्धी होईल. सर्वश्री साने गुरूजी, विनोबा भावे, बाबा आमटे यांच्यासारख्या विचारवंतांच्या आंतरभारतीच्या स्वप्नाला थोडासा हातभार लागेल.

प्रस्तावनेची नांदी फारशी न लांबवता प्रा. हर्दवाणी यांना त्यांच्या बहुमोल निर्मितीबद्दल हार्दिक धन्यवाद देऊन पुस्तकाच्या अंतरंगात शिरण्यासाठी वाचकांना संधी देतो. ऋग्वेदातील अंतिम ऋचेतील प्रार्थनेने प्रस्तावनेला विराम देतो.

समानीव आकृति :
समाना हृदयानि वः ।
समानमस्तु वो मनो
यथा वः सुसहासति ।।

''सर्वांची चित्तवृत्ती, हृदय तसेच मन सर्व समान होवोत आणि सर्व परस्पर स्नेहाने राहोत.''

विविध भाषांचा अभ्यास करायचा तो अशा समानतेसाठी.

अहमदनगर – ४१४ ००३.

प्रा. हेमंत गोखले

मनोगत

माझी जन्मभूमी सिंध व कर्मभूमी महाराष्ट्र आहे. सिंध माझ्या आईचे घर तर महाराष्ट्र माझ्या मावशीचे घर आहे. सिंधी माझ्या आईची भाषा तर मराठी माझ्या मावशीची भाषा आहे. काळाने घात केला. माझ्या आईच्या भाषेची व मावशीच्या भाषेची अनेक वर्षांपूर्वी ताटातूट झाली.

आज मला माझ्या मावशीची भाषा व भूमी गवसली आहे. आता मी महाराष्ट्राचाच झालो आहे. आपल्या मातृभाषेबरोबरच श्री ज्ञानेश्वर माऊलीने

'माझा मऱ्हाटीचि बोल कौतुके ।
परि अमृतातेही पैजा जिंके ।।'

असे वर्णन केलेल्या मधुर मराठी भाषेचा मी अभिमानी झालो आहे.

१९४७ साली देशाचं विभाजन झालं. हिंदू सिंधी लोकांना आपला मूळ व हक्काचा सिंध प्रदेश सोडून भारतात यावे लागले. १९४८ साली आमचा परिवारही एका बोटीतून इतरांच्या बरोबर भारतात आला. त्यावेळेस मी ६ वर्षांचा होतो. माझं पहिलं पाऊल मुंबईच्या भाऊच्या धक्क्यावर पडलं. ही गोष्ट माझ्या जीवनाला वेगळं वळण देण्यास कारणीभूत ठरली असे मी मानतो. महाराष्ट्राच्या मातीचा हा गुणधर्म असावा. ओबडधोबड दगडालाही सुंदर आकार देणारा हा महाराष्ट्र प्रदेश ! नकळत माझ्यात ऊर्जा निर्माण करणारी थोर संतांची ही भूमी. जणू काय तिनंच मला आपल्याजवळ बोलावून घेतलं होतं. सरकारतर्फे सिंधी समाजाला भारताच्या विविध प्रांतात निवारा मिळाला होता. महाराष्ट्र, गुजरात, मध्य प्रदेश, उत्तर प्रदेश, राजस्थान, आंध्र, तमिलनाडु, कर्नाटक इ. प्रांतात सिंधी लोक स्थायिक झाले. आमचा परिवार मोठा भाग्यवान. तो जर महाराष्ट्रात स्थायिक झाला नसता तर मी अन्य एखाद्या प्रदेशात एखादा टिपिकल व्यापारी झालो असतो. किंबहुना वेगळाच घडलो असतो. पण नियतीला ते मान्य नसावं.. म्हणून मला तिने महाराष्ट्रात धाडले. मुंबई ते विसापूर कँप व एकदीड वर्षांनंतर नगर हे आमचं राहतं शहर झालं.

मी नगरमध्येच लहानाचा मोठा झालो. शिकलो. नोकरीला लागलो. १ ली ते ७ वी पर्यंत सिंधी व ८ वी ते ११ वी पर्यंत मराठी माध्यमात शिकलो. हिंदी विषयाचा व्याख्याता म्हणून नोकरी केली. नोकरीची ही ३५ वर्षे मंतरलेली होती. माझी जडणघडण नगर कॉलेजात झाली. अध्ययन-अध्यापन करीत असतानाच प्रा. मधुकर तोरडमल यांच्या थिएटर ग्रुपमध्ये सामील झालो. त्यांच्याकडून मराठीचे शुद्ध उच्चार शिकलो. त्यांच्या नाटकात छोट्या भूमिका केल्या. पुढे कॉलेजच्या १६ मराठी नाटकांचे दिग्दर्शनही केले. अनुवादाचे कार्य चालू होते. मराठी-सिंधी व सिंधी-मराठी शब्दकोशही याच काळात सिद्ध केले. कोशकार्यामुळे मला मराठी व सिंधी भाषेची खरी ओळख झाली. दोन्ही भाषांची साम्यस्थळे गवसली. मराठी व सिंधी भाषेत किमान

५ हजार शब्द समान अर्थाचे व उच्चारांचे आहेत असे आढळून आले. मी आश्चर्यचकित झालो.

१९९७ साली श्री ज्ञानेश्वरी ग्रंथाचे सिंधीत भाषांतर करण्याचे ठरविले. सद्‌गुरूंच्या कृपेने ते २००० साली पूर्ण झाले. नंतर 'मनाचे श्लोक' दासबोध, तुकाराम महाराजांचे निवडक अभंगही सिंधीत आणले. ज्ञानेश्वरीमुळे मला नवीन संजीवनी प्राप्त झाली. भाषांतर कार्याने मी झपाटून गेलो होतो. मराठी, सिंधी व हिंदी या तिन्ही भाषांमधून परस्पर भाषांतर चालूच ठेवले होते. २००२ मध्ये निवृत्त झालो. २०११ साली पुण्याला स्थायिक झालो. आता भाषिक कार्याकडे जास्त लक्ष दिले. बघता बघता २०१२ पर्यंत तिन्ही भाषेत माझी ७० पुस्तके प्रकाशित झाली. व्यापारी कुटुंबातून आलेल्या माझ्यासारख्या सामान्य माणसाच्या दृष्टीने ही गोष्ट थक्क करणारी होती. महाराष्ट्राच्या मातीचा हा महिमा आहे. श्रीज्ञानेश्वर माऊली व सद्‌गुरूंच्या कृपेचा हा प्रसाद आहे असे मी मानतो.

भाषा हे संपर्काचे सशक्त माध्यम आहे. विचारांची देवाण घेवाण करण्यासाठी कोणती ना कोणती भाषा वापरावी लागते. भाषेच्या माध्यमातून माणसे परस्परांशी विचारांची व भावनांची देवाण घेवाण करू शकतात. यातून समाजाची व पर्यायाने राष्ट्राची बांधणी होते. आजच्या काळात आपल्याला मातृभाषेबरोबरच परिसराची भाषा येणे महत्त्वाचे आहे. बहुभाषिक असलेल्या आपल्या भारतात अन्य प्रादेशिक भाषांची किमान तोंडओळख तरी असायला हवी. व्यवसाय व नोकरी इ. च्या कारणाने अनेक लोक विविध प्रांतात जाऊन स्थायिक होतात. त्यांना त्या त्या प्रदेशाची भाषा शिकणे, किमान बोलता येणे अत्यावश्यक असते. राष्ट्रीय एकात्मतेच्या दृष्टीनेही हे कार्य फार महत्वाचे आहे. आजच्या काळात ते गरजेचेही आहे.

हिंदू सिंधी समाजाला भारतात येऊन ६५ वर्षे झालेली आहेत. सिंधी लोक त्या त्या प्रदेशाची भाषा चांगल्याप्रकारे बोलू लागले आहेत. महाराष्ट्रातही असंख्य सिंधी लोक उत्तम मराठी बोलतात. त्यांनी बहुधा मराठी भाषेचे रीतसर शिक्षणही घेतलेले नाही. पण मराठी माणसाशी बोलताना मराठी भाषेचाच वापर करतात. अनेक सिंधी मुलं मराठी माध्यामाच्या शाळेत शिकलेली आहेत. सिंधी स्त्रिया व तरूण मुलींनाही परिसराची मराठी भाषा अवगत झालेली आहे. पुण्याचे माझे ज्येष्ठ मित्र श्री. तोलाराम रहेजा यांनी तर मराठीतून खूप लिखाण केले आहे. उज्जैनच्या सिंधी भाषक आशालता शिरढोणकर उत्कृष्ट मराठी बोलतात.

सिंधी भाषेच्या संदर्भातही मी असंच म्हणेन, सिंधी भाषा बोलणारे माझे अनेक मराठी भाषक मित्र आहेत. नाशिकचे श्री. अनिरुद्ध जोशी (चष्मेवाले) फाडफाड सिंधी बोलतात. पुण्याचे श्री. न. म. जोशी व श्री. संकेत लिमये यांनाही सिंधी भाषा बोलता व लिहिता येते. पुण्याच्या सौ. विजया टेकसिंघाणी (पूर्वाश्रमीच्या विजया चिपळूणकर) सिंधीतून कविताही करतात ! महाराष्ट्रात इतर अनेक मराठी भाषक सिंधी भाषा बोलू शकतात. पुण्याच्या डेक्कन कॉलेजच्या परिसरात असलेल्या 'पश्चिम क्षेत्री भाषा केंद्रात' दरवर्षी १०-१२ मराठी व अन्य मातृभाषा असलेले तरुण विद्यार्थी विद्यार्थिनी रीतसर सिंधी भाषेचे शिक्षण घेतात. दुसऱ्या

राज्यातही अन्य भाषक विद्यार्थी सिंधी शिकतात. मला या सर्वांचा अभिमान वाटतो. मला अधिक अभिमान वाटतो आणखी एका मराठी माणसाचा, (कै.) **लक्ष्मण विष्णु परांजपे** यांचा. इंग्रजांच्या काळात ते महाराष्ट्रीय सरकारी अधिकारी होते. ते काही वर्षे सिंधमध्ये होते. सिंधी भाषेच्या आकर्षणाने त्यांनी सिंधी भाषेचा सखोल अभ्यास केला. त्यांनी १८६८ साली आपला ‘इंग्लिश अँड सिंधी डिक्शनरी’ हा महत्त्वपूर्ण शब्दकोश प्रसिद्ध केला ! ही खरोखरच कौतुकाची व अभिमानाची गोष्ट आहे. परांजपे साहेब पहिले भारतीय विद्वान आहेत की त्यांची मातृभाषा सिंधी नसतांनाही त्यांनी हा मोलाचा शब्दकोश तयार केला. जॉर्ज ग्रियर्सन यांच्या ‘लिंग्विस्टिक सर्व्हे ऑफ इंडिया’ या ग्रंथाच्या आठव्या भागात या शब्दकोशाचा उल्लेख सापडतो.

सिंधी आणि मराठी या दोन्हीही आर्य-भारतीय कुळातील भाषा आहेत. सिंधी मराठी भाषांमधील विलक्षण साम्याने प्रेरित होऊन मी २०-२२ वर्षांपूर्वी ‘मराठी-सिंधी शब्दकोश’ व ‘सिंधी-मराठी शब्दकोश’ तयार केले होते. हे पुस्तक लिहिण्यामागे तीच प्रेरणा आहे. सिंधी भाषेची मराठीशी रुजवात करून देणारे हे पहिले पुस्तक आहे. दोन भाषा व दोन समाज यांना जोडणारा हा एक सेतू आहे. मराठी-सिंधी भाषांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्याच्या दृष्टीनेही हे पुस्तक माझ्या शब्दकोशांप्रमाणे मार्गदर्शक ठरणारे आहे.

हे पुस्तक तयार करीत असताना मला प्रा. हेमंत गोखले, डॉ. दे.खं. खरवंडीकर (नगर), श्री. अविनाश बिनीवाले, श्री. सदानंद रा. महाजन, व प्रा. आनंद काटीकर (पुणे) या सर्वांचे साहाय्य लाभले. या सर्वांचा मी आभारी आहे. नेहमीप्रमाणे माझ्या पुस्तकांची सुंदर छपाई करून देणारे श्री मनीष झंवर या तरुणाचाही मी आभारी आहे. अक्षर जुळणी करणारे तेलुगुभाषक श्री. विष्णु सिद्धम यांना धन्यवाद.

भाषिक ऐक्य व राष्ट्रीय एकात्मता ही या पुस्तकामागची प्रेरणा आहे. त्यासाठी मी माझ्या वैयक्तिक प्रयत्नात किंचितही कसूर न करता हे पुस्तक लिहिले आहे. भाषाप्रेमींना या पुस्तकाची मदत होवो, हीच अंतरीची इच्छा आहे. ‘अधिक ते सरते । न्यून ते पुरते ।’ करून वाचक व अभ्यासक ह्या पुस्तकाकडे पाहोत, ही विनंती.

महान महाराष्ट्राचे माझ्यावर न फिटणारे असे ऋण आहे. मी कृतज्ञतेच्या भावनेने महाराष्ट्राच्या भूमीला व मराठी भाषेला माझं हे ७१ वे पुस्तक समर्पण करीत आहे.

पुणे - ६ **लछमन हर्दवाणी**

अनुक्रमणिका (Index)

भाग १

पान

१. सिंधी वर्णमाला १३
२. सिंधी दहाक्षरी (ड॒ह अखरी/ककि) १९
३. सिंधी शब्दविचार २०
४. सिंधी व्याकरण २१
    १. नाम (Noun) २१
        लिंग विचार २४
        पुल्लिंग शब्द २५
        स्त्रीलिंग शब्द २६
        लिंगभेद २८
        वचनविचार ३२
        विभक्ती व विभक्ती-प्रत्यय ३४
    २. सर्वनाम (Pronoun) ३७
    ३. विशेषण (Adjective) ४३
    ४. क्रिया/क्रियापद (Verb) ४६
        काळ (Tenses) ४९
    ५. क्रियाविशेषण अव्यय (Adverb) ५०
    ६. शब्दयोगी अव्यय (Postposition) ५१
    ७. उभयान्वयी अव्यय (Conjunction) ५२
    ८. केवल प्रयोगी अव्यय (Interjection) ५३
५. सिंधी भाषेची शब्द संपत्ती ५४
६. अंग/अंकवाचन ५६

भाग २

व्यवहार

पान ५९ ते ८२

१. पंहिंजे बारे में (स्वतःविषयी)
२. बस में गुफ्तगू (बसमध्ये संवाद)
३. दवाख़ाने में (दवाखान्यात)
४. के सुवाल (काही प्रश्न)
५. आदेश (आज्ञा)
६. मुलाक़ात (मुलाखत)

७. गुफ़्तगू (संवाद)
८. सिंधी समाज
९. महाराजा ॾाहर
१०. सिंधी ॾिण वार (सिंधी सण)
११. मुहावरा (वाक्प्रचार)
१२. पहाका (म्हणी)
१३. शब्दफुले
१४. मनाचे श्लोक
१५. अनुवाद
१६. अनुवाद
१७. अनुवाद

शब्दज्ञान

पान ८३ ते १०९

१. समय /वेळ
२. दिशा
३. विरुध्दार्थी शब्द
४. जोडशब्द
५. प्राणी व त्यांची घरे
६. मानवी शरीराचे अवयव
७. नातेवाईक
८. रोग
९. धान्ये आणि डाळी
१०. मसाले
११. चव
१२. भाज्या
१३. फळे
१४. स्वयंपाक घरातील वस्तू
१५. खाद्यपदार्थ व पेये
१६. रंग
१७. घरात दैनंदिन वापरायच्या वस्तू
१८. दागिने
१९. पक्षी
२०. किडे
२१. फुले
२२. झाडे व वनस्पती
२३. पशू/प्राणी
२४. जलचर प्राणी
२५. काही इतर प्राणी
२६. प्राण्यांचे आवाज
२७. प्राणी व त्यांची पिले
२८. समूहदर्शक शब्द
२९. अवजारे
३०. पोशाख
३१. पारंपारिक वाद्य
३२. औषधी वनस्पती
३३. शाळा व शालेयजीवन
३४. धातू आणि खनिजे
३५. घराचे भाग व वस्तू
३६. निसर्ग
३७. वाङ्मयीन पारिभाषिक शब्द
३८. शब्दवेध
३९. शब्दकोडे
४०. शब्दकोडे

४१. सिंधी भाषा आणि लिपी **११०**
४२. संदर्भ ग्रंथ **११६**

चला सिंधी शिकू या

तुम्हाला सिंधी भाषा शिकायची आहे
आणि
मला सिंधी भाषा शिकवायची आहे.

तुमची मातृभाषा मराठी आहे.
माझी मातृभाषा सिंधी आहे.

मराठी माझ्या मावशीची भाषा आहे. (असे मी मानतो.)
सिंधी ही तुमच्या मावशीची भाषा आहे. (असे मानायला हरकत नसावी.)

मराठी व सिंधी संस्कृत-प्राकृतमधून निघालेल्या भाषा आहेत.
दोन्ही भाषांची लिपी देवनागरी आहे.

म्हणजे तुम्हाला सिंधी भाषा शिकणे अजिबात अवघड नाही.
मराठीतून सिंधी शिकणे तर आणखी सोपे आहे.

मग करू या का सुरुवात ?
अगदी मुळाक्षरांपासून ? वर्णमालेपासून ?

१ सिंधी वर्णमाला (Alphabet)

५३ वर्ण (अक्षरे) असलेली सिंधी भाषेतील वर्णमाला पुढील प्रमाणे आहे :

अ आ इ ई उ ऊ ए ऐ ओ औ (१० स्वर)

क ख ख़ ग ग॒ ग़ घ ङ
च छ ज ज॒ ज़ झ ञ
ट ठ ड ड॒ ड़ ढ ढ़ ण
त थ द ध न
(४३ व्यंजने)
प फ फ़ ब ब॒ भ म
य र ल व श ष स ह

ही देवनागरी सिंधी वर्णमाला भारताच्या फाळणीनंतर भारतातील सिंधी शिक्षण तज्ज्ञांनी बनविलेली आहे. ही संकरित वर्णमाला आहे. म्हणजे या वर्णमालेत अरबी/अरेबिक भाषेतील ४ व्यंजने समाविष्ट केली गेली आहेत.

१ सिंधी वर्णमालेतील १० स्वर हे मराठी, हिंदी, संस्कृतप्रमाणे आहेत. त्यांचा उच्चारदेखील तसाच केला जातो.

२ **ख़ ग़ ज़ फ़** ही चार व्यंजने अरबी-फारसी भाषेतून सिंधीमध्ये आलेली आहेत.

- या चार व्यंजनांचा उच्चार अरबी-फ़ारसीच्या त्या त्या अक्षरांप्रमाणे दंत्योष्ठय होतो. अनेक इंग्रजी शब्दांच्या उच्चारासाठी देखील यातील 'ज़' आणि 'फ़' चा उपयोग केला जातो. उदा.

Please -	प्लीज़	Final -	फ़ायनल
Disease -	डिसीज़	Finance -	फ़ायनान्स
Pease -	पीज़	Forum -	फ़ोरम
Lease -	लीज़	Fish -	फ़िश

- अरेबिक-फ़ारसी भाषेतून सिंधीत आलेले अनेक शब्द ख़ ग़ ज़ फ़ या व्यंजनांनी युक्त असल्यास बहुधा तसाच उच्चार करण्याकडे कल असतो. उदा.

ख़ून (खून)
ख़ातिरी (खात्री)
बाग़ु (बाग)
ग़ुलामु (गुलाम)
ज़ख़मु (जखम)

ग़ालिब (गालिब)
फ़क़ति (फक्त)
फ़ाइदो (फायदा)
ग़ैरु (गैर)
ख़ंजरु (ख़ंजीर)

ज़रा (जरा)
ज़मीन (जमीन)
ज़ब्तु (जप्त)
फ़िकिरु (फिकीर)
नज़र (नजर)

कंसात मराठी शब्द दिलेले आहेत. अरबी-फारसीतून आलेले हे शब्द मराठीतही वापरले जातात.

- **'ङ' आणि 'ञ' या दोन वर्णांविषयी :**

मराठी वर्णमालेत या दोन वर्णांचा समावेश आहे. पण 'ङ' वर्णाचा वापर क्वचित केला जातो. उदा. वाङ्मय, वाङ्निश्चय इ. 'ञ' व्यंजनाचा स्वतंत्र असा उपयोग/वापर मराठीत आता होत नाही.
संस्कृतमध्ये 'ञ' व्यंजन सर्रास वापरले जाते. उदा.

व्यञ्जन, भञ्जन, अञ्जन, रञ्जन, निरञ्जन, खञ्जन, मञ्जरी

सिंधीत मात्र **‘ङ’** आणि **‘ञ’** ही व्यंजने आजही रूढ आहेत. या दोन्ही वर्णांचा वापर सिंधी भाषेत विपुल प्रमाणात होतो. संस्कृत-प्राकृतचा हा वारसा सिंधी भाषेने अजूनही जतन करून ठेवलेला आहे. या दोन वर्णांचे काही सिंधी शब्द पहा. कंसात मराठी शब्द दिलेले आहेत :

ङ

सिङु (शिंग)
अङरू (अंगार)
वाङणु (वांगे)
सिङी (शेंग, शिंगी)
मुङु (मूग)
मङिजणु (वाङ्‌निश्चय होणे)

आङूठो (आंगठा)
अङारो (अंगारक)
सङु (सोयरीक)
लङो (वेळ, समय)
मङणु (मागणे)
हिक लङा (एकदा)

अङणु (अंगण)
लिङु (अंग)
लङु (लंडगेपणा)
लङो (लंगडा)
मङिणो (वाङ्‌निश्चय)
मङतो (मागणारा)

ञ

अञा (अजून)
भञणु (भंजणे)
विञिणो (विंझणा, पंखा)
उञ (तहान)
सुञाणणु (जाणणे, ओळखणे)
मञुठ (मंजिष्ठा)
कञिरी (किन्नरी, वेश्या)
पुञु (पुण्य)
पिञणु (पिंजणे)
ताञी (ताणा, उभे सूत)

थञु (स्तन्य)
भञ (भंजन)
वञणु (जाणे)
सुञ (वैराणपणा)
मञणु (मानणे)
मञुरी (मंजरी/मंजिरी)
पिञिरो (पिंजरा)पिञिरी (मुद्गल)
पुञी (पुण्यात्मा)
भाञू (भंजक)
रुञ (वाळवंट)

ॼञ (वरात)
भुञणु (भुंजणे)
विञाइणु (गमविणे)
सुञो (वैराण, कंगाल)
मञिता (मान्यता)
कञरु (किन्नर)
पिञारो (पिंजारी)
उञारो (तहानलेला)
मुञ (मुंज, मोळ)

- सिंधीमध्ये पुढील चार वर्ण वा अक्षरं वेगळ्या उच्चाराची आहेत. हे वर्ण फक्त सिंधी भाषेत आढळतात.

ॻ ॼ ॾ ॿ

हे अंतःस्फोटक (implosive) ध्वनी होत.
हे त्या मूळ अक्षराखाली अधोरेषा देऊन दर्शविले जातात.

ग, ज, ड, ब चा उच्चार करतेवेळी हवा बाहेर न सोडता आत घेतल्यास हे उच्चार सहजतेने होऊ शकतात. **ग, ज, ड, ब** ची काही उदाहरणं बघू या, कंसात मराठी शब्द दिलेले आहेत.

ग

गऊं (गऊ, गाय)
गूढ़ो (गूढ, गहन)
गभु (गाभा गर्भ)
गौंटु (गोमूत्र)
गूणि (गोणी, गोण)
गउं (गाय, गऊ)
गिझ (गृद्ध, गिधाड)
लागु (लागाबांधा)
मागु (जागा, मुक्काम)
भागु (भाग्य, दैव)
जगु (जग, विश्व)
गिहणु (गिळणे, ग्रासणे)
गणणु (गणणे, मोजणे, लेखणे)
गड़णु (गळणे, स्रावणे)
गोढ़ो (गोळा)
गिरणु (गिळणे)
गुड़ु (गूळ)
गाड़णु (गाळणे, निथळणे)
लागू (लागू)
सागु (शाक, भाजीपाला)
भगिती (भक्ती)
दुर्गा (दुर्गा देवी)

ज

जारु (जाळे, जाल)
जाण (जाण, जाणीव)
जणो (जण, व्यक्ती)
जेठु (ज्येष्ठ महिना)
जंघ (जंघा, मांडी)
जणु (जणू, जणू काय)
जणणु (जन्म देणे, बाळंत होणे)
जामिड़ो (जामण, जामूण, खुजा)
जमूं (जंबू, जांब, जांभूळ)
जौर (जळू, जळूका)
जिभ (जीभ, जिव्हा)
जमु (जन्म; आयुष्य)
जञ (वरात; वऱ्हाड)

ॾ

ॾामरु (डांबर)
ॾाओ (डावा)
ॾरु (डर, भय, भीती)
ॾोरी (दोरी, दोर)
ॾियारी (दिवाळी)
ॾाढ़ू(डाळिंब)
ॾुबिरो (दुबळा)
ॾखिणा (दक्षिणा)
ॾंभु (डाग, डागणी)
ॾेसु, ॾेहु (देश, राष्ट्र)
ॾेवालो (दिवाळे)
ॾींहुं (दिऊ, दीस, दिवस)
ॾेविरो (देव्हारा, देऊळ)
ॾिआटी (दिवटी, दिवट)

ॾांडी (दांडी)
ॾढु (दद्रु, नायटा, गजकर्ण)
ॾूंगरु (डोंगर)
ॾंगु (डंक, डंख, दंश)
ॾाॿड़ु (डावखुरा)
ॾाढ़ी (दाढी)
ॾखणु (दक्षिण)
ॾुखु (दुःख)
ॾेखु (देख, देखावा)
ॾेखारणु (दाखविणे)
ॾीओ (दिवा, दीपक)
ॾियणु (दिधणे, देणे)
ॾही (दही, दधी)
ॾुहणु (दुहणे, दोहन करणे)

ॿ

ॿारु (बाळ, बाल, बालक)
ॿाई (बाई)
ॿिरु (बीळ)
ॿेड़ी (बेडी; नाव)
ॿेडकु (बेडूक)
ॿांहं (बाहू, सबंध हात)
ॿाहिर (बाहेर)
ॿाच (अनामिका)
ॿारणु (बाळणे, जाळणे)
ॿारटु (भाट, स्तुतिपाठक)

ॿांभणु (बामण, ब्राह्मण)
ॿावीह (बावीस – २२)
ॿटीह (बत्तीस – ३२)
ॿेटु (बेट)
ॿहेड़ो (बेहडा)
ॿिजु (बीज)
ॿाणी (वाणी)
ॿारहं (बारा – १२)
ॿालकु (बालक)
ॿाणु (बाण, तीर)

ॿुढो (बुड्ढा, म्हातारा)
ॿधो (बद्ध, बांधलेला)
ॿोली (बोली)
ॿुॾणु (बुडणे)
ॿनु (वन, जंगल)
ॿोहिणी (बोहणी, बोहनी)

- **सिंधी वर्णमालेविषयी आणखी लक्षात ठेवण्याजोग्या गोष्टी :**

१. सिंधीत ‘विसर्ग’ (ः) नाही.

२. सिंधीतील **‘ड़’** वर्णाचा उच्चार हिंदीप्रमाणे ताडित केला जातो. मराठीतील शब्द पहा : झाड, माड, भडकणे, तडकणे, खडक, उडणे. ‘ड़’ चा याप्रमाणे ताडित उच्चार केला जाईल.

३. सिंधीतील **‘ड’** अक्षराचा उच्चार हिंदी-मराठी प्रमाणे - उदा. डमरू, डांबर, डफ, डोह, डोळा, डोके, डास, डाव, डबा, डबीर, डोलारा, डंख, डोंबारी.

४. सिंधीत **‘श’** व **‘ष’** च्या उच्चारात फरक केला जात नाही. लिहिताना मात्र काही तत्सम / संस्कृत शब्दांसाठी ‘ष’ चा वापर केला जातो. उदा.

श्रीकृष्ण, दुष्यंत, विष्णू, भाषा, षट्दर्शन, पोषक, श्रेष्ठ

५. सिंधी वर्णमालेत **‘ज्ञ’** वर्ण नाही. मात्र ‘ज्ञ’ चा वापर लिहिण्यात केला जातो. विशेषकरून तत्सम शब्दांसाठी. त्याचा उच्चार मराठीप्रमाणे ‘द्न्य’ न करता ‘ग्य’ केला जातो. उदा.

प्रतिग्या (प्रतिज्ञा), ग्यानु (ज्ञानु), ग्याता (ज्ञाता), विग्यानु (विज्ञानु),
संग्या (संज्ञा).

हिंदीतही ‘ज्ञ’ चा उच्चार ‘ग्य’ केला जातो.

६. मराठीचा ‘ळ’ वर्ण सिंधीत नाही.

२

सिंधी दहाक्षरी (ड॒ह अखरी/ककि)

मराठी भाषेत ‘बाराखड़ी’/‘बाराक्षरी’ असते तर सिंधीत ‘दहाक्षरी’ असते. ‘दहाक्षरी’ साठी सिंधीत ‘ककि’ शब्दही रूढ आहे.

व्यंजनात स्वर मिळविले असता ‘अक्षर’ बनते. प्रत्येक व्यंजनात अ, आ, इ, ई, उ, ऊ, ए, ऐ, ओ, औ हे दहा स्वर वा त्यांची चिन्हे मिळवून सिंधीत दहा अक्षरे तयार होतात. दहा स्वर असल्यामुळे सिंधीत **‘दहाक्षरी/ड॒ह अखरी’** म्हटले जाते. उदा.

वर्ण	**अ**	**आ**	**इ**	**ई**	**उ**	**ऊ**	**ए**	**ऐ**	**ओ**	**औ**
चिन्ह		**ा**	**ि**	**ी**	**ु**	**ू**	**े**	**ै**	**ो**	**ौ**
दहाक्षरी ‘क’ ते ‘ह’	**क**	**का**	**कि**	**की**	**कु**	**कू**	**के**	**कै**	**को**	**कौ**

‘इ’ आणि ’उ’ या स्वरांच्या उच्चारांसंबंधी महत्त्वाचे

इ, उ (ि , ु) हे पदाच्या/शब्दाच्या शेवटी आल्यास सिंधी भाषेत त्यांचा उच्चार मराठीतील ऱ्हस्व उच्चारापेक्षा आणखी कमी वेळेत केला जातो. यासाठी ‘निभृत उच्चार’ असा पारिभाषिक शब्द आहे. उदा. ‘गणेशु’ या शब्दामध्ये शेवटी आलेल्या ‘शु’ चा उच्चार हा मराठीतील ऱ्हस्व उच्चारापेक्षा आणखी कमी वेळेत केला जाईल.

‘देवा तूंचि गणेशु । सकलार्थमति प्रकाशु ।
म्हणे निवृत्तिनाथु । अवधारिजे जी ।।
(श्री ज्ञानेश्वरी)

या ओवीतील ‘शु’ व ‘थु’ अक्षरांचा उच्चार सिंधी माणूस ऱ्हस्वच करील. सिंधीत असे असंख्य शब्द आहेत –
वेदु (वेद), अंगु (अंग, अंक), खीरु (क्षीर, दूध), वीरु (वीर), नीरु (नीर, पाणी), भिति (भिंत), तिथि (तिथी), छिति (छत), चांहि (चहा), रामु (राम), पुस्तकु (पुस्तक), कामु (काम), आकासु (आकाशु), दिलि (दिली, हृदय).

३ सिंधी शब्दविचार

आपल्याला माहीत आहे की भाषा ही ध्वनींची बनलेली असते. तोंडावाटे निघणाऱ्या मूलध्वनींना **'वर्ण'** असे म्हणतात. हे ध्वनी विशिष्ट अशा चिन्हांनी लिहून दाखविल्यास त्या चिन्हांना **'अक्षर'** म्हटले जाते. म्हणजे वर्णांपासून अक्षरे तयार होतात. अक्षरे विशिष्ट अशा क्रमाने आल्यास व त्यांना अर्थ प्राप्त झाल्यास त्याला **'शब्द'** असे म्हणतात. अर्थपूर्ण शब्दसमूहाला **'वाक्य'** म्हटले जाते.

या ठिकाणी आपण सिंधी शब्दांचा विचार करणार आहोत. म्हणजे सिंधी शब्दांची काही वैशिष्ट्ये पाहाणार आहोत.

१. प्राकृतप्रमाणे सिंधी भाषेचे सर्व शब्द **स्वरान्त** असतात. म्हणजे कोणत्याही शब्दाच्या शेवटी एखादा स्वर असतोच. अर्थातच हलन्त किंवा शेवटच्या अक्षरासाठी पाय मोडण्याची पध्दत सिंधी नाही. उदा.

धीअ (कन्या) 'अ' चा पूर्ण उच्चार
नांगु (नाग)
वाघु (वाघ)
शंकरु (शंकर)
अङरु (अंगार)

चालीह (चाळीस) 'ह' चा पूर्ण उच्चार)
ढकणु (झाकण)
प्रभाति (प्रभात)
विष्णू (विष्णू)
भाउ (भाऊ)

२. वर उल्लेख केल्याप्रमाणे सिंधी **अकारान्त** शब्दांच्या अक्षराचा उच्चार पूर्ण केला जातो. उदा.

'खट' (खाट). यात 'ट' चा उच्चार पूर्ण केला जातो. मराठीप्रमाणे 'ट' चा उच्चार पाय मोडून अर्धा उच्चार केला जात नाही. पुढील शब्दांत शेवटच्या अक्षराचा उच्चार पूर्ण केला जातो.

अठ (आठ -८)
जि॒भ (जीभ)
उब॒ट (काहिली)

नथ (नथ)
आस (आशा)
बा॒ड़ (तलफ)

सोभ (विजय)
तलवार (तलवार)
बदक (बदक)

अटक (अटक)
गी॒त (घोट)
वाउख (उघडीप)

४ सिंधी व्याकरण Grammar

'भाषेचा व्यवहार व्यवस्थित रीतीने चालावा यासाठी काही नियम ठरविण्यात आलेले असतात. या नियमांना **व्याकरण** असे म्हणतात.' मराठी व सिंधी भाषेचे व्याकरण सारखेच आहे. १८५३ साली इंग्रज शासकांनी सिंधी समाजावर अरबी लिपी लादल्यामुळे व्याकरणात अरबी-फारसीच्या संज्ञा आल्या. पण आज भारतात पुन्हा व्याकरणातील मूळ संज्ञा सिंधी भाषेत रूढ झालेल्या आहेत.

या ठिकाणी सिंधी व्याकरणाचा **अगदी थोडक्यात** परिचय करून देणार आहे.

व्याकरणात शब्दांच्या आठ जातींचा किंवा प्रकारांचा विचार केला जातो. त्यांची नावे पुढे देत आहे.

१. नाम/संज्ञा
२. सर्वनाम
३. विशेषण
४. क्रिया/क्रियापद
५. क्रिया विशेषण
६. संबंधसूचक /शब्दयोगी अव्यय
७. समुच्चय बोधक / उभयान्वयी अव्यय
८. विस्मयादिबोधक / केवल प्रयोगी (हर्फु निदा)

१ नाम/संज्ञा Noun

प्रत्यक्षात किंवा काल्पनिक वस्तूंची किंवा गुणांची जी नावे असतात, त्यांना सिंधीत 'नाम' असे म्हणतात. उदा.

पुस्तकु, वणु (वृक्ष, झाड), नदी, फूल, पर्बतु (पर्वत), हाथी, कमलु (कमळ),
भिति (भिंत), ईश्वरु, देवी, पृथ्वी.

नामाच्या संदर्भात सिंधी नामांची काही ठळक वैशिष्ट्ये पहा :

१. **अकारान्त** नामे बहुधा **स्त्रीलिंगी** असतात व त्यांच्या शेवटच्या अक्षराचा उच्चार पूर्ण केला जातो. उदा.

पिन (म्हणजे पीन वा टाचणी, भिक्षा/भीक असाही अर्थ होतो.)
बास (वास किंवा स्वीकृती. नवस असाही अर्थ होतो.)
लहिर (लहर)
कण्क (गहू)
डाख (दाक, द्राक, काळे मनोके)
सोभ (विजय)
गोज (वाम, वांब मासा)
भीड़ (भीड, गर्दी, दाटी)
नथ (नथ)
तास (तृष्णा, तहान)
तिख (तीक्ष्णता)
बर्फ़ (बरफ)
कसर (कसर, फायदा, नफा)
गिग (लाळ)

२. **आकारान्त** आणि ऱ्हस्व-दीर्घ **इकारान्त** नामे बहुधा स्त्रीलिंगी असतात. उदा.

'आ' - माया (माया)
आया (आया, दाई)
शाला (शाळा)
शफ़ा (रोगमुक्ती)
साधना (साधना)
काया (काया)
राधा (राधा)
आविर्जा (वय, आयुष्य)
पूजा (पूजा)
धजा (ध्वजा, ध्वज)

'इ' - जोइ (जाया, बायको)
कमरि (कंबर)
छिति (छत)
राति (रात्र)
भिति (भिंत)
कावड़ि (राग, क्रोध)
सवड़ि (रजई)
बाहि (अग्नी, विस्तव)
ऊंदहि (काळोख, अंधःकार)
अखि (अक्षि, डोळा)
चांहि (चहा)
गिड़ि (गल, अगळ, आगळ)

'ई'- आई (आई, माता)
आराई (घामोळी)
गिरणी (गिरणी)
वाई (वात, वातविकार)
काई (तिरडी)
घिटी (गल्ली)
सुई (सुई)
कहाणी (कहाणी)
राणी (राणी)
खिचिणी (खिचड़ी)
माई (बाई)
मिटी (माती)
दरी (खिडकी)
सूखिड़ी (भेट, नजराणा)

गती (गती)	अंबिड़ी (कैरी)
रखिड़ी (राखी)	आनिड़ी (रांजणवाडी)
उखिरी (उखळ)	मुहिरी (मुसळ)

३. ऱ्हस्व – दीर्घ **उकाकान्त** नामे बहुधा **पुल्लिंगी** असतात. उदा.

‘उ’ –	गणेशु (गणेश)	ग्रंथु (ग्रंथ)
	लोकु (लोक)	ढोरु (ढोर)
	नांगु (नाग)	जगु (जग)
	खुरु (खुर, खूर)	ॾेॾरु (दर्दुर, बेडूक)
	सिजु (सूर्य)	घरु (घर)
	उभु (आभाळ)	नीरु (पाणी)
	दूतु (दूत)	साधकु (साधक)
	भाउ (भाऊ)	कांउ (कावळा)
	गुलु (फूल)	गर्भु (गर्भ)
‘ऊ’–	गुरू (गुरू)	वाघू (ग्राह, मगर)
	गुलू (कल्ला – कोंबड्याचा)	पसूं (पशू)
	मृत्यू (मृत्यू)	शिशू (शिशू)
	असू (आश्विन)	डमिरू (डमरू)
	धातू (धातू)	अणू (अणू)
	साधू (साधू)	जादू (जादू)

४. ओकारान्त नामे बहुधा **पुल्लिंगी** असतात. उदा.

‘ओ’–	घोड़ो (घोडा)	काको (काका)
	कुतो (कुत्रा)	मामो (मामा)
	नालो (नाव)	गोबो (शेंबूड)
	महिनो (महिना)	गोलो (गुल्या, गुलाम)
	छोकिरो (छोकरा, मुलगा)	खोड़ो (पाढा)
	ॻाढ़ो (गोळा)	ॻोड़हो (अश्रू)
	धातूरो (धोतरा)	चानीहो (पापड़ खार)
	ॿाॿीहो (चातक पक्षी)	सीरो (शिरा)

नामांचे प्रकार

सिंधी भाषेतही नामांचे तीन प्रकार आहेत. जातिवाचक नाम, व्यक्तिवाचक नाम आणि भाववाचक नाम.

१. जातिवाचक नामु (Common Noun) :

जातिवाचक नाम म्हणजे **'सामान्य नाम'.** ज्या नामाद्वारे एखाद्या जातीच्या पदार्थातील समान गुणधर्मामुळे त्या वस्तूला सर्व सामान्य नाव दिले जाते, त्याला 'जातिवाचक नाम' असे म्हणतात. अर्थातच जातिवाचक हे त्या वस्तूच्या जातीला दिलेले नाम आहे. उदा.

मनुषु (मनुष्य)	फूलु (फूल)	पुस्तकु (पुस्तक)	पर्वतु (पर्वत)
वणु (वृक्ष)	छोकिरी (मुलगी)	खीरु (क्षीर, दूध)	सोनु (सोने)

ही सामान्य नामे आहेत. ही त्याच जातीच्या अनेक वस्तूंना लागू पडतात.

२. व्यक्तिवाचक नामु (Proper Noun) :

या नामाला मराठीत **'विशेष नाम'** म्हटले जाते. ज्या नामाने जातीचा बोध न होता त्या जातीतील एका विशिष्ट व्यक्तीचा, प्राण्याचा किंवा वस्तूचा बोध होतो, त्यास सिंधीत 'व्यक्तिवाचक नामु' असे म्हणतात. उदा.

राम	मुंबई	भारत	सचिन	शंकर	हिमालय
सिंधू	सीता	पुणे	ड॒ाहरसेन	जयपुर	भगवद्गीता

३. भाववाचक नामु (Abstract Noun) :

ज्या नामाने प्राणी किंवा वस्तू यांच्यामध्ये असलेल्या गुण, धर्म किंवा भाव यांचा बोध होतो, त्याला 'भाववाचक नामु' असे म्हणतात. उदा.

आनंदु (आनंद),	दुखु (दुःख)	ब॒ुढापो (वार्धक्य)	खिल (हास्य)
माण्हप (माणुसकी),	खाज॒ु (खाद्य)	धीरजु (धैर्य)	ड॒ोहु (दोष)
सूंहं (सौंदर्य),	कीनो (आकस)	ईर्खा (मत्सर),	पूज॒ा (पूजा)

लिंग विचार Gender

लिंग, वचन आणि विभक्ती यांमुळे नामाच्या रूपात बदल होतो. या ठिकाणी नामांच्या लिंगाबद्दल माहिती करून घेणार आहोत.

मराठी भाषेत तीन लिंगे मानतात : १. पुल्लिंग २. स्त्रीलिंग ३. नपुंसक लिंग.

सिंधी भाषेत मात्र हिंदीप्रमाणे दोनच लिंगे असतात :

१. **पुल्लिंग** (Masculine)
२. **स्त्रीलिंग** (Feminine)

सिंधीतील पुल्लिंग व स्त्रीलिंग शब्दांच्या संदर्भात काही ठळक वैशिष्ट्ये :

पुल्लिंग शब्द

(अ) सिंधीत **उकारान्त** नामे बहुधा **पुल्लिंगी** असतात. उदा.

मनुषु (मनुष्य)	धनुषु (धनुष्य)	कमलु (कमळ)	वेदु (वेद)
दानु (दान)	भाग॒ु (भाग्य)	साहु (श्वास)	धरमु (धर्म)
गुलाबु (गुलाब)	करमु (कर्म)	क्रोधु (क्रोध)	किताबु (किताब)
साधनु (साधन)	पापड़ु (पापड़)	नामु (नाम)	चरित्रु (चरित्र)
जंड॒ु (जाते)	कमंदु (ऊस)	नेणु (नेत्र)	भोग॒ु (भोग)
लेखु (लेख)	भाउ (भाऊ)	वक़्तु (वेळ)	भूतु (भूत)
ख़तु (पत्र)	शास्त्रु (शास्त्र)	कमु (कार्य)	रोग॒ु (रोग)
भंभटु (जाळ)	झंझटु (झंझट)	नाचु (नृत्य)	मतु (मत)
रतनु (रत्न)	माणिकु (माणिक)	पीउ (पिता, बाप)	सीउ (थंडी)
भउ (भय, भीती)	ग़ज़लु (गझल)	उठु (उंट)	खूहु (विहीर)
निमु (कडूनिंब)	भतु (लापशी)	बागु (बाग)	असुरु (प्रातःकाळ)

- **अपवाद :** खालील उकारान्त नामे **स्त्रीलिंगी** आहेत :
  माउ (आई), धीउ (कन्या), थञु (स्तन्य)

(आ) सिंधीत **ऊकारान्त** नामे बहुधा **पुल्लिंगी** असतात. उदा.

वायू (वायू)	शत्रू (शत्रू)	गुरू (गुरू)	साधू (साधू)
जादू (जादू)	पसूं (पशू)	राहू (राहू)	धातू (धातू)
डमिरू (डमरू)	असू (आश्विन)	मृत्यू (मृत्यू)	हिंदू (हिंदू)
दारूं (दारू)	संढू (साडू)	अणू (अणू)	कदू (भोपळा)

(इ) सिंधीत **ओकारान्त** नामे बहुधा **पुल्लिंगी** असतात. उदा.

केलो (केळे)
आंविरो (आवळा)
उजोरो (मानधन)
लोटो (लोटा)
कोको (खिळा)
टोपो (टाका, शिवण)
बा̱टिलो (पतेले)
हुर्बो̱ (मेथ्या)
फलूदो (फलुदा)
ताड़ो (पावशा पक्षी)
मथो(माथा)

दोनो (द्रोण)
धातूरो (धोतरा)
अखो (अक्षता)
बोदो (उंट)
टांडो (अंगार)
टोणो (टोणा, जादू)
ड̱हाको (दशक)
हथो (हात्या)
क़िलो (किल्ला)
तोलो (तोळा)
कुतो (कुत्रा)

सगि̱ड़ो (सूत्र, धागा)
पलीतो (पलिता)
सीधो (शिधा)
खोदिड़ो (शिंगरू)
टाको (टाका, शिवण)
दिलो (मडके)
हर्‍यो (चंडोल पक्षी)
सेढ़ो (सायाळ)
किलो (कील, खुंटा)
चर्‌खो (चरखा)
काको (काका)

आनूरो (अंड, वृषण)
ग़ालीचो (गालिचा)
आईनो (आरसा)
खोपो (नरटी, कवच)
टामो (तांबे)
सनीहो (संदेश)
खुहिंबो (कुसुंब)
पाखो (नेडे)
गोबो (शेंबूड)
घोड़ो (घोडा)
नानो (आजोबा, आईचे वडील)

स्त्रीलिंग शब्द

(अ) सिंधीत **अकारान्त** नामे बहुधा **स्त्रीलिंगी** असतात. उदा.

धीअ (धीव, कन्या)
राह (मार्ग)
बुख (भूक)
सूंहं (सौंदर्य)
भसम (भस्म)
पलक (पापणी)
टाटार (शेक)
भिक्क (दरड)

जग̱ह (जागा)
कपह (कापूस)
नुख (वंश, गोत्र)
पहुच (पोच, पोहोच)
रख (राख)
रान (रान, मांडी)
घुर्ज (गरज)
सिक (प्रेम, ओढ)

परिख (पारख)
समुझ (समज)
अदिरक (आले)
सुञाणप (ओळख)
डाख (द्राख, काळे मनोके)
रांबाह (हंबरडा)
विस (विस्मय)
हब̱क (तोतरेपणा)

कण्क (गहू)
लाख (लाख)
चुख (टोक)
सजावट (सजावट)
डोड़ (दौड)
सोभ (विजय)
वस (वर्षाव)
हुब̱ (उबटपणा)

(आ) सिंधीत **आकारान्त** नामे बहुधा **स्त्रीलिंगी** असतात. उदा.

माया (माया)
विद्या (विद्या)

काया (काया)
कल्पना (कल्पना)

महिमा (महिमा)
सूचना (सूचना)

प्रेरणा (प्रेरणा)
भावना (भावना)

वंदना (वंदन)
सिख्या (शिकवण)
रचना (रचना)
सीमा (सीमा)

किर्पा (कृपा)
शेवा (सेवा)
करूणा (करूणा)
गीता (गीता)

पूजा (पूजा)
क्रिया (क्रिया)
कविता (कविता)
माला (माला, माळ)

जमुना (यमुना)
कामना (कामना)
वीणा (वीणा)

(इ) सिंधीत **इकारान्त** नामे बहुधा **स्त्रीलिंगी** असतात. उदा.

अखि (अक्षि, डोळा)
दालि (डाळ, दाळ)
छिति (छत)
बुसड़ि (धूळ)
अमड़ि (आई)
पति (पत, नावलौकिक)
थांगि (थांग, पत्ता)
कुखि (कूस)

कोयलि (कोकिळा)
सोजि (सूज)
गिडि (गल, अगळ)
अहुरि (मोहरी)
जीजलि (आई)
पबुणि (कमलिनी)
डाकणि (जिना, शिडी)
सवड़ि (रजई)

जोइ (जाया, बायको)
ठूंठि (कोपर)
तिथि (तिथी)
कुतिरि (कडबाकुट्टी)
जंगि (जंग, युध्द)
धांधलि (धांदल)
कैसरि (केशर)
दिलि (दिल, मन)

मखि (मक्षिका, माशी)
भिति (भिंत)
रीति (रीत, पद्धत)
कावड़ि (क्रोध, राग)
धरनि (धरणी, पृथ्वी)
तिडि (राळ, रातकिडा)
बाताणि (तोतरेपणा)
झंडि (जावळ)

(ई) सिंधीत **ईकारान्त** नामे बहुधा **स्त्रीलिंगी** असतात. उदा.

अंबिड़ी (कैरी)
सूतिली (सुतळी)
होली (होळी)
माई (बाई)
किली (खुंटी)
आनिड़ी (रांजणवाडी)
सौखाई (सौख्य)
थबी (पेंढी, जुडी)
कूंडी (कुंडी)
किउली (मुंगी)

शक्ती (शक्ती)
टारी (डहाळी)
पूणी (पेळू)
सीङारी (शिंगाडा मासा)
उखिरी (उखळ)
सूरी (सूळ, फाशी)
लेई (खळ)
पती (पाती, वाटणी)
कोडी (कवडी)
मिटी (माती)

भगिती (भक्ती)
गिदामिड़ी (चिंच)
धोती (धोतर)
टटी (तिरडी)
मुहिरी (मुसळ)
सूरी (प्रवाहिका, डिसेंटरी)
तसिरी (ताटली)
डांडी (दांडी, देठ)
सिङी (शेंग)
लोई (शाल, घोंगडी)

आई (आई)
डही (दही)
खिचिणी (खिचड़ी)
निमोरी (निंबोळी)
साविड़ी (सावा, भगर)
तरी (तळवा)
तिली (तिळी, प्लीहा)
डाची (उंटीण)
पुफी (आत्या)
काकड़ी (काकडी)

• **अपवाद** : खालील ईकारान्त नामे **पुल्लिंगी** आहेत :

धोबी (धोबी, परीट), मोची (चांभार), ओठी (उंटवाला, सारवान),
सोची (चांभार), जोगी (योगी)

☐

लिंग भेद

प्रत्येक भाषेची लिंगव्यवस्था वेगळी असते. आपल्याला असे दिसते की एखादा शब्द समान अर्थाने दोन भाषेत वापरला जातो. मात्र त्यांच्या लिंगात फरक असतो. सिंधी भाषेत असे अनेक शब्द आहेत की जे तसेच वा त्याच अर्थाने मराठीतही वापरले जातात. मात्र या दोन्ही भाषेत त्यांची लिंगे भिन्न आहेत . काही समानार्थी शब्दांची लिंगेही वेगवेगळी आहेत. उदा.

सिंधी स्त्रीलिंग	मराठी पुल्लिंग	सिंधी स्त्रीलिंग	मराठी पुल्लिंग
महिमा	महिमा	चांहि	चहा
आत्मा	आत्मा	कपह	कापूस
कण्क	गहू	सोभ	विजय
वस	वर्षाव	सीङारी	शिंगाडा मासा
टाकोर	शेक	कावड़ि	क्रोध, राग
नहर	कालवा	चिकिणि, गप	चिखल
मूरी	मुळा	रांदि	खेळ

सिंधी स्त्रीलिंग	मराठी नपुंसकलिंग	सिंधी स्त्रीलिंग	मराठी नपुंसकलिंग
धोती	धोतर	पॻ	पागोटे
सूंहं	सौंदर्य	आङुरि	बोट
कैसर	केशर	ॿिली	मांजर
सिप	शिंपले	पंजिकूं	पंचक
अदिरक	आले	बुरड़ि	पुरळ
ॾही	दही	उखिरी	उखळ
जोट	जोत/जोते	माखी	मध
पढ़ाई	शिक्षण	पॻ	पागोटे

सिंधी पुल्लिंग	मराठी स्त्रीलिंग	सिंधी पुल्लिंग	मराठी स्त्रीलिंग
दारूं	दारू	फ़िक़िरु	फिकीर/काळजी
मज़ो	मजा	देवता	देवता
शिकारु	शिकार	सफ़रु	सफर/प्रवास
खांचो	खाच	पहाको	म्हण
ज़ख़मु	जखम	मौतु	मौतु (मृत्यू)

सिंधी पुल्लिंग	मराठी नपुंसकलिंग	सिंधी पुल्लिंग	मराठी नपुंसकलिंग
साधनु	साधन	मनु	मन
मिलनु	मीलन	रतनु	रतन
टामो	तांबे	भउ	भय, भीती
चरित्रु	चरित्र	गानो	गाणे
नाटकु	नाटक	खोदिड़ो	शिंगरू
पुस्तकु	पुस्तक	धनु	धन
अर्घु / अर्गु॒	अर्घ्य	केलो	केळ, केळे
सुपनो	स्वप्न	ड॒हाको	दशक
माध्यमु	माध्यम	विमोचनु	प्रकाशन
गिहु	तूप	पानु	पान
भागु॒	भाग्य	ओजाग॒ो	जागरण
रूपु	रूप	घुघू	घुबड
पुछु	पुच्छ/शेपूट	रोदनु	रोदन
धनुषु	धनुष्य	लिंगु	लिंग
अंगु	अंग	अंडो	अंडे
अन्नु	अन्न	कमलु	कमल, कमळ
नेणु	नयन	भोज॒नु	भोजन

लिंगभेदामुळे नामांच्या रूपात होणारा बदल

१. सिंधी भाषेत काही **'ई'कारान्त** पुल्लिंगी नामांच्या **स्त्रीलींगी** रूपात 'इणि' प्रत्यय लागतो. उदा.

पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
धोबी	धोबिणि	सिंधी	सिंधिणि
शीदी	शीदिणि	माल्ही	माल्हिणि
जोगी	जोगिणि	रोगी	रोगिणि

२. सिंधी भाषेत काही **'उ'कारान्त** पुल्लिंगी नामांचे स्त्रीलिंगी रूप 'ई'कारान्त होते. उदा.

पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
उठु (उंट)	उठिणी	गोपु	गोपी
टोपु	टोपी	कंगणु	कंगिणी
बांदरु (माकड)	बांदिरी	मासड़ु	मासी (मावशी)
हरणु	हरिणी	दासु	दासी
युवकु	युवती	डेडरु (बेडुक)	डेडिरी
नोड़ु	नोड़ी (रस्सी)	रागु	रागिणी
देवु	देवी	झिर्कु (चिमणा)	झिर्की (चिमणी)

३. सिंधीत काही 'उ' कारान्त पुल्लिंगी नामांचे स्त्रीलिंगी रूप 'इ' कारान्त होते. उदा.

पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
शींहुं (सिंह)	शींहंणि (सिंहीण)	सेणु (व्याही)	सेणि (विहीण)
सौटु (चुलत भाऊ)	सौटि (चुलत बहीण)	कुकुड़ु (कोंबडा)	कुकिड़ि (कोंबडी)
जादूगरु	जादूगरिणि	कुंभारु	कुंभारिणि

४.	सिंधीत काही उकारान्त नामांच्या स्त्रीलिंगी रूपांना ‘इयाणी’ प्रत्यय लागतो.

पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
नोकरु	नोकरियाणी	मास्तरु	मास्तरियाणी
डाक्टरु	डाक्टरियाणी	धोबी	धोबियाणी

५.	सिंधीत काही ओकारान्त नामांचे स्त्रीलिंग रूप ‘ई’ कारान्त होते. उदा.

पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
छोकिरो	छोकिरी	राणो	राणी
टोकिरो	टोकिरी	बिलो	बिली (मांजर)
घोड़ो	घोड़ी	चमिड़ो	चमिड़ी
सालो	साली	दिलो	दिली (मडके)
मामो	मामी	गोठाणो	गोठाणी
काको	काकी	तोतो (पोपट)	तोती
भोलिड़ो (माकड)	भोलिड़ी	पाडो (पाडा)	पाडी
भाइटियो	भाइटी (पुतणी)	चोटो (अंबाडा)	चोटी (वेणी)

६.	सिंधीत काही नामांची **स्त्रीलिंग** रूपे स्वतंत्र रीतीची आहेत. उदा.

पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
पीउ (वडील)	माउ (आई)	सहुरो (सासरा)	ससु (सासू)
पती	पत्नी	राजा	राणी
मुड़्सु (नवरा)	ज़ाल (बायको)	ढगो / बैलु	गांइ
भाउ	भेण (बहीण)	मोरु	डेल (लांडोर)
पुरुषु	स्त्री	घोटु (वर)	कुंआरि (वधू)
नरु	मादी		
पुटु (पुत्र)	धीअ (कन्या)	पाडो (रेडा)	मेंहिं (म्हैस)

वचन विचार (Number)

वस्तू एक आहे की अधिक (जास्त) आहे, हे ज्यावरून कळते, त्याला 'वचन' म्हणतात. नाम, सर्वनाम इ. च्या ज्या रूपामुळे संख्येचा बोध होतो, त्याला '**वचन**' म्हटले जाते.

मराठीप्रमाणे सिंधीतही दोन वचने मानतात.

१. **एक वचन**
२. **बहुवचन** (अनेकवचन)

१. **एकवचन** : जेव्हा नामाच्या रूपावरून एकाच वस्तूचा बोध होतो, तेव्हा त्याचे एकवचन असते. सिंधी उदाहरणे पहा :
घोड़ो, गांइ (गाय), छोकिरो, सोनारो (सोनार), अध्यापकु, पुटु (पुत्र),
लोकु, बि॒लो, क़िलो, पुस्तकु, अखि (अक्षि, डोळा), कुतो

२. **बहुवचन** : जेव्हा नामाच्या रूपावरून एकापेक्षा अधिक वस्तूंचा बोध होतो, तेव्हा त्यांचे बहुवचन रूप असते. उदा.
घोड़ा, गांयूं, छोकिरा, सोनारा, अध्यापक, पुस्तक, कुता, लोक

वचनभेदामुळे नामांच्या रूपात होणारा फरक

१. सिंधी भाषेत 'अ'कारान्त स्त्रीलिंगी नामाचे बहुवचन 'ऊं' कारान्त होते. उदा.

ए. व ब. व.		**ए. व ब. व.**	
खट – खटूं	(खाट – खाटा)	निंड –निंडूं	(निद्रा)
चिण्ग –चिण्गूं	(ठिणगी–ठिणग्या)	लहिर – लहिरूं	(लाट–लाटा)
छिक – छिकूं	(शिंक – शिंका)	रग॒ – रग॒ूं	(नस – नसा)

२. काही सिंधी 'आ'कारान्त स्त्रीलिंगी नामांचे बहुवचन रूप 'ऊं'कारान्त होते. उदा.

सिंधी	**मराठी**	**सिंधी**	**मराठी**
भाषा – भाषाऊं	(भाषा – भाषा)	कविता – कविताऊं	(कविता – कविता)
रचना – रचनाऊं	(रचना – रचना)	सभा – सभाऊं	(सभा – सभा)
पूजा॒ – पूजा॒ऊं	(पूजा – पूजा)	विद्‌या – विद्‌याऊं	(विद्या – विद्या)
दिशा – दिशाऊं	(दिशा – दिशा)	माला–मालाऊं	(माळ–माळा)

३. काही सिंधी ‘इ’कारान्त स्त्रीलिंगी नामांचे बहुवचन रूप ‘यूं’ प्रत्यय लागून होते. उदा.

सिंधी	**मराठी**	**सिंधी**	**मराठी**
अखि – अखियूं	(डोळा – डोळे)	मखि – मखियूं	(माशी – माशा)
खिंविणि – खिंविणि	(वीज – विजा)	भिति – भितियूं	(भिंत – भिंती)
गारि – गारियूं	(शिवी – शिव्या)	मुठि – मुठियूं	(मूठ – मुठी)

४. काही सिंधी ‘ई’कारान्त स्त्रीलिंगी नामांचे बहुवचन रूप ‘इयूं’ प्रत्यय लागून होते. उदा.

सिंधी	**मराठी**	**सिंधी**	**मराठी**
नदी – नदियूं	(नदी – नद्या)	कहाणी – कहाणियूं	(कथा – कथा)
परी – परियूं	(परी – पऱ्या)	टिजोड़ी – टिजोड़ियूं	(तिजोरी – तिजोऱ्या)
बोली – बोलियूं	(बोली – बोली)	नोकरी – नोकरियूं	(नोकरी – नोकऱ्या)
झोली – झोलियूं	(झोळी – झोळ्या)	बस्ती – बस्तियूं	(वस्ती – वस्त्या)
मछी – मछियूं	(मासा – मासे)	किरिड़ी – किरिड़यूं	(पाल – पाली)
ग़लती – गलतियूं	(चूक – चुका)	स्त्री – स्त्रियूं	(स्त्री – स्त्रिया)
वाणी – वाणियूं	(वाणी – वाणी)	किउली – किउलियूं	(मुंगी – मुंग्या)
पोथी – पोथियूं	(पोथी – पोथ्या)	टोली – टोलियूं	(टोळी – टोळ्या)
गुडी – गुडियूं	(बाहुली – बाहुल्या)	जोड़ी – जोड़ियूं	(जोडी – जोड्या)
सोपारी – सोपारियूं	(सुपारी – सुपाऱ्या)	झिर्की – झिर्कियूं	(चिमणी – चिमण्या)

५. काही सिंधी ‘ओ’कारान्त पुल्लिंगी नामांचे बहुवचन रूप ‘आ’कारान्त होते. उदा.

सिंधी	**मराठी**	**सिंधी**	**मराठी**
कुतो – कुता	(कुत्रा – कुत्री)	खोड़ो – खोड़ा	(पाढा – पाढे)
सोनारो – सोनारा	(सोनार – सोनार)	दोहो – दोहा	(दोहा – दोहे)
कपिड़ो – कपिड़ा	(कपडा – कपडे)	बाजो – बाजा	(वाद्य – वाद्ये)
भुगिड़ो – भुगिड़ा	(फुटाणा – फुटाणे)	छोकिरो –छोकिरा	(छोकरा – छोकरे)
झगिड़ो – झगिड़ा	(भांडण – भांडणी)	डंडो – डंडा	(दंडा – दंडे)
चुल्हो – चुल्हा	(चूल – चुली)	सहुरो – सहुरा	(सासरा – सासरे)
लंघो – लंघा	(ढोलक्या–ढोलक्ये)	खदिड़ो – खदिड़ा	(हिजडा – हिजडे)

६. सिंधीत काही ‘उ’कारान्त पुल्लिंगी नामांचे बहुवचन रूप ‘अ’कारान्त होते. उदा.

सिंधी	मराठी	सिंधी	मराठी
अंबु – अंब	(आंबा – आंबे)	वणु – वण	(झाड – झाडे)
अंगु – अंग	(अंक – अंक)	चपु – चप	(ओठ – ओठ)
जंडु – जंड	(जाते – जाती)	देसु – देस	(देश – देश)
शींहु – शींहं	(सिंह – सिंह)	सुरु – सुर	(सूर – सूर)
धरमु – धरम	(धर्म – धर्म)	मटु – मट	(माठ – माठ)
ग़ज़लु – ग़ज़ल	(गझल – गझला)	सिजु – सिज	(सूर्य – सूर्य)
चूरणु – चूरण	(चूर्ण – चूर्णे)	नरकु – नरक	(नरक – नरक)

७. सिंधी भाषेत काही पुल्लिंगी नामांचे एकवचन व बहुवचन रूप सारखेच असते. उदा.

ए. व.	ब. व	ए. व.	ब. व
मोदी – मोदी	वापारी – वापारी	श्रोता – श्रोता	मंत्री – मंत्री
डाकू – डाकू	संढू – संढू (साडू)	विछूं – विछूं (विंचू)	योगी – योगी
बीखारी – बीखारी (भिकारी)	हिंदू – हिंदू	कवी – कवी	तेली – तेली

☐

विभक्ती (Case) व विभक्ती-प्रत्यय (Case-endings)

खालील मराठी शब्दांचा समूह वाचा :

श्रीकृष्ण अर्जुन कौरव युद्ध करणे सांगणे

हे शब्द त्यांच्या मूळ रूपात आलेले आहेत म्हणून या शब्दांच्या समूहाद्वारे कोणताही अर्थबोध होत नाही. आता खालील वाक्य वाचा :

‘श्रीकृष्णाने अर्जुनाला कौरवांशी युद्ध करायला सांगितले’

शब्दांना जोडून आलेल्या अक्षरांमुळे शब्दांचा एकमेकांशी आलेला संबंध आपल्याला समजतो अशाप्रकारे वाक्यात उपयोग करताना त्यांच्या मूळ स्वरूपात जो बदल होतो, त्याला ‘विकार’ म्हणतात.

- **विभक्ती-प्रत्यय** : शब्दांना जी अक्षरे जोडली जातात, त्यांना 'विभक्ती-प्रत्यय' म्हणतात.
- **सामान्यरूप** : हे विभक्तीचे प्रत्यय लावण्यापूर्वी शब्दांच्या मूळ रूपात जो बदल होतो, त्याला 'सामान्यरूप' म्हणतात. विभक्ती-प्रत्ययांमुळे काही शब्दांची सामान्यरूपे होत नाहीत.

आता 'श्रीकृष्णाने अर्जुनाला कौरवांशी युद्ध करायला सांगितले'. या वाक्यातील मूळ शब्दात कसा बदल होतो ते पहा :

मूळ शब्द	सामान्यरूप	विभक्तीची रूपे	विभक्ती -प्रत्यय
श्रीकृष्ण	श्रीकृष्णा	श्रीकृष्णाने	ने
अर्जुन	अर्जुना	अर्जुनाला	ला
कौरव	कौरवां	कौरवांशी	शी

- **आता वरील वाक्य सिंधीत पहा :**

'श्रीकृष्ण अर्जुन खे कौरवनि सां युद्ध करण लाइ चयो'.

मूल शब्दु	सामान्यरूपु	विभक्तीअ जो रूपु	विभक्ती -प्रत्यय
श्रीकृष्ण	श्रीकृष्ण	----	----
अर्जुन	अर्जुन	अर्जुन खे	खे
कौरव	कौरवनि	कौरवनि सां	सां
करणु (क्रिया)	करण	करण लाइ	लाइ

- **विभक्त्यांचे प्रकार :**

मराठीप्रमाणे सिंधीतही विभक्तींचे आठ आकार त्याच नावांनी मानले गेले आहेत :

१. पहिरी (प्रथमा)　२. बीं (द्वितीया)　३. टीं (तृतीया)　४. चोथी (चतुर्थी)
५. पंजी (पंचमी)　६. छहीं (षष्ठी)　७. सतीं (सप्तमी)　८. अठीं (संबोधन)

- **विभक्त्यांचे अर्थ :**

विभक्तीच्या रूपांमुळे वाक्यातील शब्दा-शब्दामधील जे संबंध जोडले जातात, त्यांना 'विभक्तींचे अर्थ' असे म्हणतात.

- **कारक / कारकार्थ :**

वाक्यातील नाम किंवा सर्वनाम यांचे क्रियापदाशी जे संबंध असतात त्यांना सिंधीत 'कारक/कारकार्थ' असे म्हणतात. कारकार्थ ८ आहेत.

१. कर्ता	२. कर्म	३. करण	४. संप्रदान
५. अपादान	६. संब॒ंध	७. अधिकरण	८. संबो॒धन

सिंधीतील विभक्ती, कारक (कारकार्थ) व विभक्तींचे प्रत्यय

	विभक्ती	**कारक / कारकार्थ**	**प्रत्यय** Case-signs/Case-endings
१	प्रथमा	कर्ता	----
२	द्वितीया	कर्म	**खे** (स, ला, ते नां) to
३	तृतीया	करण	**सां, द्वारा** (ने, ए, शी, नी) with, by, through
४	चतुर्थी	संप्रदान	**लाइ, वास्ते** (स, ला, ते, साठी, ना) for, to
५	पंचमी	अपादान	**मां, तां, खां** (तून, हून) from, for them
६	षष्ठी	संबंध	**जो, जी, जे, जूं** (चा, ची, चे, च्या,) S'
७	सप्तमी	अधिकरण	**ते, में, मंझि, अंदरि** (त, इ, आ) in , on
८	अष्टमी	संबोधन (हाक)	**हे, ए, ऐ, अड़े** (– , नो)

उदाहरणासाठी काही वाक्ये पहा :

१	प्रथमा	कर्ता	**राम** चयो (राम म्हणाला.)
२	द्वितीया	कर्म	राम रावण **खे** मारियो (रामाने रावणाला मारले.)
३	तृतीया	करण	राम रावण खे बा॒ण **सां** मारियो (रामाने रावणाला बाणाने मारले.)
४	चतुर्थी	संप्रदान	राम सीता **लाइ** हारु आंदो (रामाने सीताला हार आणला.)
५	पंचमी	अपादान	रामु महल **मां** बा॒हिर निकितो (राम महालातून बाहेर पडला.)
६	षष्ठी	संबंध	देवेश **जो** किताबु सुठो आहे (देवेशचे पुस्तक छान आहे.)
७	सप्तमी	अधिकरण	विद्रोहु लोकनि **में** आहे (विद्रोह लोकांत आहे.)
८	अष्टमी	संबोधन (हाक)	राम, हेड॒ांहुं अचु (राम, इकडे ये.)

☐

२ **सर्वनाम** (Pronoun)

सर्वनाम म्हणजे वाक्यात नामाच्या ऐवजी येणारा शब्द. नामांच्या जागी येणाऱ्या विकारी शब्दाला 'सर्वनाम' असे म्हणतात. उदा.

मां (मी) **तूं** (तू) **हू** (तो) **असीं** (आम्ही)

सिंधीतील सर्वनामे व त्यांचे प्रकार मराठीप्रमाणे आहेत.

सिंधी सर्वनामांचे प्रकार

१. **पुरुषवाचक सर्वनामे** : बोलणारा, ऐकणारा व ज्याच्याविषयी बोलले जाते त्याचा बोध करून देणाऱ्या सर्वनामांना 'पुरुषवाचक सर्वनामे' असे म्हणतात. उदा.

मां (मी) .... बोलणारा
तूं (तू) .... ऐकणारा
हू (तो) .... तिसरा / ज्याच्याविषयी बोलले जाते.

(अ) **प्रथमपुरुषवाचक सर्वनामे** : बोलणारा स्वतःचा उल्लेख करताना जी सर्वनामे वापरतो, त्यांना 'प्रथमपुरुषवाचक सर्वनामे' असे म्हणतात. अशी सिंधी सर्वनामे पहा :

मां (मी) **असीं/असां** (आम्ही, आपण स्वतः)

काही सिंधी वाक्ये पहा :

१. **मां** लिखी रहियो आहियां. (मी लिहीत आहे.)
२. **मां** मरहिटी ज्ञानेश्वरी पढ़ीही रहियो आहियां. (मी मराठी ज्ञानेश्वरी वाचीत आहे.)
३. **मां** मुंबईअ वेंदुसि (मी मुंबईला जाणार.)
४. **असीं** व्यायामु करे रहिया आहियूं (आम्ही व्यायाम करीत आहोत.)
५. **असीं** अची कोन सघंदासी. (आम्ही येऊ शकणार नाही.)
६. **असां** खे सिंधी सिखणु घुरिजे. (आपल्याला सिंधी शिकायला पाहिजे.)

(आ) **द्वितीयपुरुषवाचक सर्वनामे** : ज्याच्याशी बोलायचे त्याचा उल्लेख करताना जी सर्वनामे आपण वापरतो, त्यांना 'द्वितीयपुरुष वाचक' सर्वनामे म्हणतात. उदा.

तूं (तू) तव्हां /तव्हीं (तुम्ही, आपण) अव्हां/अव्हीं (तुम्ही, आपण)

काही सिंधी उदाहरणे पहा :

१. **तूं** छा करे रहियो आहीं ?   (तू काय करीत आहेस?)
२. **तूं** ड॒ाढी सुहिणी आहीं !   (तू खूप सुंदर आहेस ! स्त्रीला उद्देशून)
३. **तूं** गर्दीअ में न वञु.   (तू गर्दीत जाऊ नकोस.)
४. **तव्हां** कड॒हिं वापस ईंदा ?   (तुम्ही कधी परत येणार ?)
५. **तव्हां** ड॒ाढा सियाणा आहियो.   (तुम्ही फार शहाणे आहात.)
६. **अव्हांखे** इहो नथो सूंहें.   (आपल्याला हे शोभत नाही.)

(इ) **तृतीय पुरुषवाचक सर्वनामे :** ज्याच्याविषयी बोलायचे ती व्यक्ती वा वस्तू यांचा उल्लेख करताना जी सर्वनामे वापरली जातात, त्यांना 'तृतीय पुरूषवाचक सर्वनामे' म्हणतात. उदा.

हू (तो, ते)   **उहो** (तो, ते)   **हूअ** (ती – स्त्री)
उहे (ती – अनेकवचन)   **उहा** (ती)   **हुन** (त्याने, तिने)

काही सिंधी वाक्ये पहा :

१. **हू** छोकिरो आहे.   (तो मुलगा आहे.)
२. **हू** विमानु आहे.   (ते विमान आहे.)
३. **उहो** उते बीठो हो.   (तो तेथे उभा होता.)
४. **उहो** वड॒ो शहरु हो.   (ते मोठे गाव होते.)
५. **हूअ** गीता आहे.   (ती गीता आहे.)
६. **उहे** माण्हू बुखिया हुआ.   (ती माणसे भुकेली होती.)
७. **उहा** ख़बर मूं पोइ पड़ही.   (ती बातमी मी नंतर वाचली.)
८. **हुन** ख़ूबु पुस्तक आंदा.   (त्याने/तिने खूप पुस्तके आणली.)
९. **हूअ** उते छो बीठी आहे?   (ती तेथे का उभी आहे ?)
१०. **हू** मूंसां मिलण आयो आहे.   (तो मला भेटायला आला आहे.)

२. दर्शकवाचक/निश्चयवाचक सर्वनामे : जवळची किंवा दूरची एखादी वस्तू दाखविण्यासाठी जे सर्वनाम येते त्यास 'दर्शक वा 'निश्चयवाचक सर्वनाम' असे म्हणतात. उदा.

ही / हीउ   (हा, हे)   **हू**   (तो, ते)
हीअ   (ही)   **हूअ**   (ती)

काही सिंधी वाक्ये पहा :

१. ही /हीउ रामु आहे. (हा राम आहे.)
२. ही धनारु आहे. (हा धनगर आहे.)
३. हीउ पुस्तकु आहे. (हे पुस्तक आहे.)
४. हीउ मुंहिंजो भाउ आहे. (हा माझा भाऊ आहे.)
५. हीउ घरु आहे. (हे घर आहे.)
६. हीअ मुंहिंजी भेण आहे. (ही माझी बहीण आहे.)
७. हीअ गाड॒ी मुंबईअ वेंदी (ही गाडी मुंबईला जाईल.)
८. हीअ कंहिंजी कन्या आहे ? (ही कुणाची कन्या आहे ?)
९. हू मुंहिंजो पुट्टु आहे. (तो माझा मुलगा आहे.)
१०. हू अञां कोन आयो आहे. (तो अजून आलेला नाही.)
११. हू अंब जो वणु आहे. (ते आंब्याचे झाड आहे.)
१२. हू चमिड़ो आहे. (ते वटवाघूळ आहे.)
१३. हूअ सिरिणि आहे. (ती घार आहे.)
१४. हूअ कड॒हिं ईंदी ? (ती कधी येणार ?)
१५. हूअ ड॒ाढी रोई रही हुई ? (ती खूप रडत होती.)
१६. हूअ छा करे रही आहे ? (ती काय करीत आहे ?)

✻ दर्शक सर्वनामांमध्ये सिंधी व मराठीत खूप साम्य आहे. प्रा. मधुकर तोरडमल यांचे मराठी नाटक **'तरूण तुर्क म्हातारे अर्क'** हा, ही, हे या सर्वनामांवर आधारित आहे. म्हणजे या सर्वनामांमुळे विनोद निर्मिती होते. सिंधीतही अशी सर्वनामे असल्यामुळे या नाटकाचे भाषांतर मी सिंधीत केले आहे. या सर्वनामांच्या सारखेपणामुळे हे नाटक फक्त सिंधी भाषेत भाषांतरित होऊ शकते, इतर कोणत्याही भाषेत नीट होऊ शकणार नाही !

३. आत्मवाचक सर्वनामे : आपण या सर्वनामाचा अर्थ जेव्हां 'स्वतः' असा होतो, तेव्हा ते 'आत्मवाचक सर्वनाम' असते. यालाच सिंधीत **'निजवाचक'** असेही नाव आहे. उदा.

पाण (स्वतः) **ख़ुदि** (स्वतः)
पंहिंजो (स्वतःचा)

काही उदाहरणे पहा :

१. सुधाकर पाण खे चयो. (सुधाकर स्वतःला म्हणाला)

२. इरेशु ख़ुदि मूं वटि आयो हो. (इरेश स्वतः माझ्याकडे आला होतो.)
३. तूं पाण स्कूटरु हलाईंदें छा ? (तू स्वतः स्कूटर चालवशील का?)
४. हुन पाण हादिसो डि॒ठो. (त्याने स्वतः अपघात पाहिला.)
५. हीउ घरु पंहिंजो ई समुझो. (हे घर स्वतःचेच समजा.)

४. प्रश्नवाचक सर्वनामे : ज्या सर्वनामांचा उपयोग वाक्यात प्रश्न विचारण्यासाठी होतो, त्यांना 'प्रश्नवाचक सर्वनामे' असे म्हणतात. उदा.

केरु (कोण) **छा** (काय) **कहिड़ो** (कोणता)
कंहिंखे (कोणाला, कोणास) **कंहिं** (कोणी) **केर** (कोण- स्त्री)

सिंधी वाक्य पहा :
१. तूं केरु आहीं ? (तू कोण आहेस ?)
२. तूं केर आहीं ? (तू कोण आहेस ? - स्त्रीलिंगी प्रयोग)
३. तूं मुंहिंजी केर लगी॒ं ? (तू माझी कोण लागतेस ?)
४. तोखे कहिड़ो पुस्तकु खपे ? (तुला कोणते पुस्तक पाहिजे?)
५. तुंहिंजो हिते कहिड़ो कमु आहे ? (तुझे येथे काय/कोणते काम आहे?)
६. मां कंहिंखे चवां ? (मी कोणाला सांगू ?)
७. कंहिंखे कुझु चविणो आहे छा ? (कोणाला काही म्हणायचे आहे काय ?)
८. हीउ वाक्यु कंहिं चयो आहे ? (हे वाक्य कोणी म्हटले आहे ?)
९. तूं कंहिं सां ग॒ाल्हि कंदें छा ? (तू हे कोणाला सांगशील का ?
१०. हूअ केर थी ग॒ाए ? (ती कोण गाते आहे ?)

५. संबंधी सर्वनामे / संबंधवाचक सर्वनामे : वाक्यात पुढे येणाऱ्या दर्शक सर्वनामाशी संबंध दाखविणाऱ्या सर्वनामांना 'संबंधी सर्वनामे' म्हणतात. उदा.

जो (जो) **जा** (जी) **जे** (जे)
जंहिं (ज्याने) **जेको** (जो) **जेका** (जी)

काही वाक्ये पहा :
१. जो आयो हो, सो हलियो वियो. (जो आला होता तो निघून गेला.)
२. जा शइ ठही आ, सा भज॒ंदी. (जी वस्तू तयार झाली आहे, ती भंगणार.)
३. जंहिं अभ्यासु कयो हूंदो सो पास थींदो. (ज्याने अभ्यास केला असेल, तो उत्तीर्ण होणार.)
४. जेको कंदो सो भरींदो. (जो करणार, तो भरणार.)

५. जेका आखाणी तो बुधाई, सा पुराणी आहे. (जी कहाणी तू सांगितलीस, ती जुनी आहे.)

६. **अनिश्चयवाचक सर्वनामे** : जेव्हा कोण, काय ही सर्वनामे वाक्यात प्रश्न विचारण्यासाठी न येता ती कोणत्या नामाबद्दल आली आहेत ते निश्चितपणे सांगता येत नाही, तेव्हा त्यांना 'अनिश्चित सर्वनामे' असे म्हणतात. उदा.

को, कोई (कोणी, कोण) **कुछु, कुझु** (काही)
कंहिं, किनि (कोणी, कोणास, काही) **के** (काही कोणी)

काही सिंधी उदाहरणे पहा :

१. को कंहिं ते न खिले. (कोणी कोणास हसू नये.)
२. मूंखे कुझु थी रहियो आहे. (मला काही तरी होत आहे.)
३. तव्हां मां कोई हिति अचे. (तुमच्यापैकी कोणी तरी येथे यावे.)
४. के ईश्वर खे कोन मञींदा आहिनि (काही लोक देवाला मानीत नाहीत.)
५. किनि खे हद खां वधीक खाइण जी आदत हूंदी आहे. (काहींना वाजवीपेक्षा जास्त खाण्याची सवय असते.)
६. दर ते कंहिं ठकठकि कई ? (दारावर कोणी थाप मारली ?)
७. तोखे केरु त बि सड॒े रहियो आहे. (तुला कोणीतरी बोलावतोय.)
८. कंहिं चयो त अज॒ु पाणी कोन ईंदो. (कोणी म्हणाला की आज पाणी येणार नाही.)
९. कुझु बिही रहनि, कुझु वेही रहनि. (काहींना उभे राहावेत,काहींनी खाली बसावेत.)
१०. कुझु वोट रदि थिया आहिनि. (काही मते बाद झाली आहेत.)

सिंधी 'तूं' या सर्वनामाची विभक्तीची रूपे

विभक्ती	एकवचन	अनेकवचन / बहुवचन
प्रथमा	तूं (तू)	तव्हां, अव्हां (तुम्ही, आपण)
द्वितीया	तोखे (तुला)	तव्हांखे, अव्हांखे (तुम्हाला, आपल्याला)
तृतीया	तूं, (तू)	तव्हां, तव्हां सां, (तुम्ही, तुम्हांशी)
चतुर्थी	तोलाइ (तुला)	तव्हां खे, अव्हां लाइ (तुम्हाला, आपल्याला)
पंचमी	तोखां (तुजहून)	तव्हां खां (तुम्हांहून)
षष्ठी	तुंहिंजो, तुंहिंजी	तव्हां जो, तव्हांजी, तव्हांजा (तुमचा, तुमची, तुमचे)
सप्तमी	तो ते / तो में	तव्हां में (तुमच्यात)

qgYr gdZm_mMr d{eï`

H$mhr dm`mM gdZm_r` edQ> qgYrV Am{U H$mhr à_mUmV H$mí_rar ^mfV AmhV. H$mhr d i bm Va EH$mM {H$`mnXm_Ü` XmZ edQ> OmS>Z H$Vm qH$dm H$_ `mM AW àH$Q> H$b OmVmV. Ag eãX OU "emQ>hS> am`qQ>J' M H$m` gmYUma AgVmV. h qgYr ^mfM _mR> d dJ i d{eï` _mZb nm{hO. CXm.

1. _mam`mB{_ = _bm _ma{db. (åhUO-Ë`mZ _bm Xþgè`mH$S>Z _ma{db.)
2. Imam`mB{_ = _bm ImD$ KmVb. (åhUO - Ë`mZ _bm ImD$ KmVb.)
3. S>Im`mB{_ = _bm XþI{db. (åhUO - Ë`mZ _bm XþI{db.)
4. K{Q>`mB{_ = _mPr JiMnr H$br. (åhUO - Ë`mZ _mPr JiMnr H$br.)
5. ImC{g = Ë`mÀ`m H$S>Z
6. ImBXþ{g = _r ImBZ
7. dXþ{g = _r OmBZ, _r OmUma.
8. {bIXþ{g = _r {bhrZ, _r [b{hUma
9. _mam`mB{g = Ë`mZ Ë`mbm Xþgè`mH$S>Z _ma{db.
10. _m[a`mB{g = Ë`mZ Ë`mbm _mab
11. nQ>{_ = Aa _mÂ`m _bm !
12. {S>R>{_ = _r nm{hb.

* Aem àH$ma EH$mM eãXmÀ`m à`mJmVZ gnUdm`mMm AW {ZK eH$Vm.

☐

३

विशेषण Adjective

जे शब्द नामाबद्दल विशेष माहिती सांगतात त्यांना 'विशेषणे' म्हणतात. उदा.
सुठो (सुष्ठु/चांगला/छान), **पीलो** (पिवळा), **अधु** (अर्धा), चङो (चांगला)
हुन जो (त्याचा), **घणा** (खूप)

काही वाक्ये पहा :

१. चांहिं डाढी **मिठी** ठही आहे. (चहा फार **गोड** झाला आहे.)
२. सम्राट डाहरसेन **वीर** पुरुषु हो. (सम्राट डाहरसेन **वीर** पुरुष होता.)
३. हादिसे में **पंज** माण्हू घायल थिया. (अपघातात **पाच** माणसे जखमी झाली.)
४. नरकासुर **दुष्टु** हो. (नरकासुर **दुष्ट** होता.)
५. हीउ **कारो** कुतो हुन जो आहे. (हा **काळा** कुत्रा **त्याचा** आहे.)

विशेषण ज्या नामाशी संबंधित असते त्याला '**विशेष्य**' असे म्हणतात.
वरील उदाहरणात विषेशण आणि विशेष्य पुढीलप्रमाणे सांगता येतील :

	विशेषण	विशेष्य		विशेषण	विशेष्य
१.	मिठी (गोड)	चांहिं (चहा)	२.	वीरु (वीर)	पुरुष
३.	वीरु (वीर)	डाहरसेन	४.	पंज (पाच)	माण्हू (माणसे)
५.	कारो (काळा)	कुतो (कुत्रा)			

विशेषणांचे प्रकार

१. **गुणवाचक विशेषण :**

नामाचा गुण किंवा विशेष दाखविणारे शब्द. उदा.

१. हीउ अंबु डाढो **मिठो** आहे. (हा आंबा फार गोड आहे.)
२. सीता **अछी** साड़ी पाती आहे. (सीताने पांढरी साडी नेसली आहे.)
३. राजा **डाढो दयावानु** हो. (राजा फार दयाळू होता.)
४. संध्या **डाढी सुहिणी** आहे. (संध्या खूप सुंदर आहे.)
५. सरदारु **कांइरु** हो. (सरदार भित्रा होता.)

२. **क्रमवाचक संख्या विशेषण :**

वस्तूंचा क्रम किंवा संख्या दाखविणारे शब्द. उदा.

पंज (पाच) **पहिरियों** (पहिला) **ब॒ीणो** (दुप्पट)
के, कुझु (काही) **सभु** (सर्व) **थोरा** (थोडे)

काही सिंधी उदाहरणे पहा :
१. **सत** माण्हू गड॒िजी मुखीअ सां मिलण विया.
(**सात** माणसे मिळून सरपंचाला भेटायला गेली.)
२. अज॒ु तो **घटि** अंब आंदा आहिनि.
(आज तू **कमी** आंबे आणले आहेस.)
३. **सभु** रस्ता बंदि हुआ. (**सर्व** रस्ते बंद होते.)
४. **के** पखी वण ते वेठा हुआ. (**काही** पक्षी झाडावर बसले होते.)
५. **ब॒िया** बि **के** ग़रीब माण्हू आहिनि. (इतरदेखील **काही** गरीब माणसे आहेत.)

३. सार्वनामिक विशेषण :

सर्वनामांपासून बनलेली विशेषणे.
मां (मी), **तूं** (तू), **ही**/हीउ (हा), **केरु** (कोण), **छा** (काय)
ही सर्वनामे अशावेळी त्यांच्या मूळ स्वरूपात न येता त्यांच्या बदलेल्या रुपात येतात. उदा.

मां – मुंहिंजो (मी–माझा)	तूं – तुहिंजो (तू – तुझा)
असीं/असां – असांजो (आम्ही–आमचा)	तव्हां–तव्हांजो (तुम्ही–तुमचा)
ही/हीउ–अहिड़ो, हहिड़ो, हेड॒ो	(हा–असा, असला, इतका, एवढा)
हू – तहिड़ो, तेड॒ो, तेतिरो	(तो – तसा, तसला, तितका, तेवढा)
जो/जेको – जहिड़ो, जेड॒ो, जेतिरो	(जो – जसा, जसला, जितका, जेवढा)
केरु – कहिड़ो, केड॒ो	(कोण – कोणता, केवढा)
छा – कहिड़ो, छाजो	(काय – कसा, कसला)

आता काही वाक्ये पहा :
१. **हीअ** छोकिरी सियाणी आहे. (**ही** मुलगी शहाणी आहे.)
२. मां **कहिड़ो** नोटबुक वठां ? (मी **कोणते**_‘नोटबुक’ घेऊ?)
३. **अहिड़ी** कहाणी मूं पहिरीं कान पड़ही आहे.(**अशी** कथा मी पूर्वी वाचलेली नाही.)
४. सुदामे वटि **एतिरो** पैसो कोन्हे. (सुदाम्याजवळ **इतका** पैसा नाही.)
५. **हीउ** गिदिरो रसियलु आहे. (**हे** खरबूज पिकलेले आहे.)

४. परिमाणवाचक विशेषण :

आपल्या विशेष्याचे परिमाण सांगणारी विशेषणे. ही विशेषणे दोन प्रकारची असतात. (अ) निश्चित परिमाण बोधक (आ) अनिश्चित परिमाण बोधक.

(अ) **निश्चित परिमाणबोधक :**

१. मूंखे **हिकु लिटरु** खीरु खपे. (मला एक लिटर दूध पाहिजे.)
२. मूंखे **पंज किलो** चांवर खपनि. (मला पाच किलो तांदूळ पाहिजेत.)
३. राघव **ड्हनि लखनि** जो भ्रष्टाचारु कयो (राघवने दहा लाखांचा भ्रष्टाचार केला.)
४. मूंखे **सभु पैसा** खपनि. (मला सगळे पैसे हवेत.)
५. हुन **डह हज़ार** टन कण्क बाहिर मोकिली. (त्याने दहा हजार टन गहू बाहेर पाठविला)

(आ) **अनिश्चय परिमाणबोधक :**

१. मूं **खूबु** पुस्तक ख़रीद कया (मी खूप पुस्तके विकत घेतली.)
२. मूंखे **थोरो** पाणी डे. (मला थोडे पाणी दे.)
३. **सभई** रस्ता बंदि हुआ (सर्व रस्ते बंद होते.)
४. **के** पखी वण ते वेठा हुआ. (काही पक्षी झाडावर बसले होते.)
५. **बिया** माण्हू हेठि वेठा हुआ. (इतर माणसे खाली बसली होती.)

☐

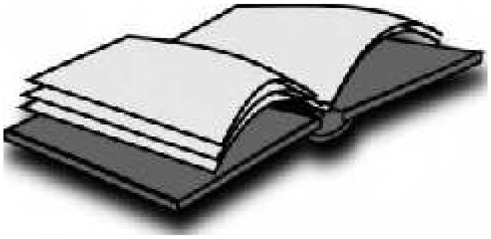

४

क्रिया / क्रियापद Verb

क्रियापदाला सिंधीत 'क्रिया' शब्द आहे. क्रिया/क्रियापद म्हणजे वाक्याचा अर्थ पूर्ण करणारा क्रियावाचक शब्द होय. दुसऱ्या शब्दात सांगायचे म्हणजे क्रिया दाखविणाऱ्या शब्दाला 'क्रियापद' म्हणतात. उदा.

खाइणु (खाणे) गाइणु (गाणे) वञणु (जाणे) अचणु (येणे)
उथणु (उठणे) पीअणु (पिणे) मारणु (मारणे) लिखणु (लिहिणे)

अशी असंख्य क्रियापदे आहेत.

आता काही सिंधी वाक्य पाहू या :

१. मां अंबु **खां थो** (मी आंबा **खातो**.)
२. मां प्रार्थना **करियां थो.** (मी प्रार्थना **करतो**.)
३. मां **अचां थो.** (मी **येतो**.)
४. भारत मैच **खटी.** (भारताने सामना **जिंकला.**)
५. थधि जी लहिर **आई** आहे. (थंडीची लाट **आली** आहे.)

वरील उदाहरणात **अधोरेखित** शब्द क्रियापद दाखवितात.

सिंधी क्रियापदांची काही वैशिष्ट्ये

(१) मराठीप्रमाणे सिंधी भाषेतही क्रियापदे 'ण'कारान्त असतात. उदा.
उथणु (उठणे) करणु (करणे) गाइणु (गाणे) उड़णु (उडणे)
जुड़णु (जुळणे) वञणु (जाणे) वजाइणु (वाजविणे) भौंकणु (भुंकणे)
अटिकणु (अडकणे) लिखणु (लिहिणे) विहणु (बसणे) अचणु (येणे)

✼ अशाप्रकारे ही क्रियापदे मराठीत 'णे'कारान्त आहेत, तर सिंधी भाषेत 'णु'कारान्त आहेत. हे वैशिष्ट्य बहुधा मराठी-सिंधीतच सापडते.

(२) **'आहे'** हे क्रियापद फक्त सिंधी व मराठीत आहे. उदा.
१. मुंहिंजो नालो लक्ष्मण **आहे.** (माझे नाव लक्ष्मण आहे.)
२. भारत महान देशु **आहे.** (भारत महान देश आहे.)

३. अॼु छुट्टी **आहे.** (आज सुट्टी आहे.)
४. हीउ पुस्तकु सुंदरु **आहे.** (हे पुस्तक सुंदर आहे.)
५. मराठी मुंहिंजीअ मासीअ जी भाषा **आहे.** (मराठी माझ्या मावशीची भाषा आहे.)

(३) अकर्तुक क्रियापदे सिंधीशिवाय बहुधा दुसऱ्या कोणत्याही भारतीय वा युरोपीय भाषेत नाहीत. उदा.

१. नदीअ में तरिजे थो. (नदीत पोहले जाते.)
२. पींघे में लुॾिबो आहे. (झोपाळ्यात झोके खाल्ले जातात)
३. सर ते वञिणो पवंदो आहे. (दहनक्रियेसाठी जावे लागते.)
४. जवाबदारी खणिजे थी. (जबाबदारी उचलावी लागते.)

सिंधी क्रियापदांचे प्रकार

मराठीप्रमाणे सिंधी भाषेतही क्रियापदांचे मुख्य दोन प्रकार आहेत :

१. सकर्मक क्रिया/क्रियापद २. अकर्मक क्रिया/क्रियापद

(१) **सकर्मक क्रिया/क्रियापद (**Transitive Verb**) :**

ज्या क्रियापदाचा अर्थ पूर्ण होण्यास कर्माची आवश्यकता असते, त्यास ’सकर्मक क्रिया/क्रियापद असे म्हणतात. उदा.

१. निर्मला कविता **लिखे थी.** (निर्मला कविता लिहिते.)
२. रामु बनि **वञे थो.** (राम वनात जातो.)
३. गांइ खीरु **ॾिए थी.** (गाय दूध देते.)
४. नंदूअ व्यायामु **कयो.** (नंदूने व्यायाम केला.)
५. बिनीता दरु **खोलियो.** (बिनीताने दार उघडले.)
६. दीपा स्कूल **वेई.** (दीपा शाळेत गेली.)
७. ताराबाई निंड मां **उथी.** (ताराबाई झोपेतून उठली.)

वरील वाक्यांना पूर्ण अर्थ आहे कारण प्रत्येक वाक्यात ‘कर्म’ आलेला आहे. म्हणून ही सकर्मक क्रियापदांची उदाहरणे आहे.

(२) अकर्मक क्रिया/क्रियापद (Intransitive Verb) :

ज्या क्रियापदांच्या प्रयोगात ‘कर्मा’ची आवश्यकता नसते. त्यांना ‘अकर्मक क्रिया/क्रियापद’ म्हणतात.

१. मां **सुम्हां थो.** (मी झोपतो.)
२. पखी **उड॒ामे थो.** (पक्षी उडतो.)
३. पाणी **वहे थो.** (पाणी वाहते.)
४. मूं **खाधो.** (मी खाल्ले.)
५. मूंखे **मिलियो.** (मला मिळाले.)

वरील वाक्यातील क्रियापदांना ‘कर्मा’ची जरूरी नाही. वाक्यांतून पूर्ण अर्थ निघतो.

उभयविध क्रियापदे :

काही क्रियापदे कधी अकर्मक तर कधी सकर्मक असतात. अर्थातच हे वाक्यांच्या प्रयोगावर अवलंबून आहे. एकच क्रियापद दोन वेगळ्या वाक्यात ‘अकर्मक’ व ’सकर्मक’ असे दोन्ही तऱ्हेने वारता येते. उदा.

अकर्मक	**सकर्मक**
१. हौदु भरिजे पियो. (हौद भरतो आहे.)	१. संदीप हौदु भरे थो. (संदीप हौद भरतो आहे.)
२. मां विसिरी वियुसि. (मी विसरलो.)	२. मां कविता विसिरी वियुसि. (मी कविता विसरलो)
३. मूंखे यादि नाहे. (मला पाठ नाही.)	३. मूंखे खोड़ो यादि नाहे. (मला पाढा पाठ नाही.)
४. हू बणियो/थियो. (तो झाला.)	४. हू मंत्री बणियो. (तो मंत्री झाला.)
५. हुन जे घर जो दरु खुलियो. (त्याच्या घराचे दार उघडले.)	५. हुन घर जो दरु खोलियो. (त्याने घराचे दार उघडले.)

संयुक्त क्रियापदे व सहायक क्रियापदे :

काही वाक्ये पहा.

१. परीक्षा में विद्यार्थी **लिखण लग॒ा.** (परिक्षेत विद्यार्थी लिहू लागले.)
२. तूं **सुम्हियो पियो हुएं.** (तू झोपला होतास.)
३. हू बुधी **रहिया हुआ.** (ते ऐकत होते.)
४. हू **वञी रहियो आहे.** (तो जात आहे.)
५. मूं **खाधो हो.** (मी खाल्लं होतं.)

वरील उदाहरणात अधोरेखित शब्द हे संयुक्त क्रियापदात मोडतात. या वाक्यांत मुख्य क्रियापदे आहेत – लिखणु (लिहिणे), सुम्हणु (झोपणे), बुधणु (ऐकणे), वञणु (जाणे) आणि खाइणु (खाणे). बाकीची ही सहायक क्रियापदे आहेत : लॻा (लागले), हुएं (होतास), हुआ (होते), आहे (आहे), हो (होतं).

काळ Tenses

एखादी क्रिया कोणत्यावेळी घडत आहे अथवा ती क्रिया पूर्ण झाली की नाही याचा बोध काळाच्या योगाने होतो.

मुख्य काळ तीन आहेत :

१. वर्तमान काळ २. भूतकाळ ३. भविष्यकाळ

१. वर्तमानकाळ (Present Tense)

क्रियापदाच्या रूपावरून क्रिया 'आता' घडते असे जेव्हा समजते तेव्हा तो 'वर्तमानकाळ' असतो. उदा.

सिंधी	**मराठी**
१. मां खेॾां थो	१. मी खेळतो.
२. जया खेॾे थी.	२. जया खेळते.
३. मीनादेवी वञी रही आहे.	३. मीनादेवी जात आहे.
४. गाॾी अची रही आहे.	४. गाडी येत आहे.
५. अॼु मां पुणे में अहियां.	५. आज मी पुण्यात आहे.
६. हीउ रस्तो मुंबईअ थो वञे.	६. हा रस्ता मुंबईला जातो.
७. दिनेश लडूं खाधो आहे.	७. दिनेशने लाडू खाल्ला आहे.
८. मूं काम्प्युटरु आंदो आहे.	८. मी संगणक आणला आहे.

२. भूतकाळ (Past Tense)

क्रियापदाच्या रूपावरून क्रिया 'पूर्वी' घडली असे जेव्हा कळते तेव्हा तो 'भूतकाळ' असतो. उदा.

सिंधी	**मराठी**
१. हू शांत थी वियो.	१. तो शांत झाला.
२. हू तमामु सुठो खेॾियो.	२. तो खूप चांगला खेळला.

३. देवेश पुस्तकु पड़ही रहियो हो.	३. देवेश पुस्तक वाचीत होता.
४. मूं दरु बंदि कयो.	४. मी दार लावले.
५. हू ब॒ई सुखी हुआ.	५. ते दोघे सुखी होते.
६. वीणा स्कूल वई हुई.	६. वीणा शाळेत गेली होती.

३. **भविष्यकाळ (**Future Tense**)**

क्रियापदाच्या रूपावरून क्रिया ‘पुढे’ घडेल असे जेव्हा कळते तेव्हा तो ‘भविष्यकाळ’ असतो. उदा.

सिंधी	**मराठी**
१. मां वेंदुसि.	१. मी जाईन./मी जाणार.
२. मां हुन सां सुभाणे गड॒िजंदुसि.	२. मी त्याला उद्या भेटणार.
३. मां तोखे पुस्तकु मोकिलींदुसि.	३. मी तुला पुस्तक पाठवीन.
४. असीं मैच खटंदासीं.	४. आम्ही सामना जिंकणार.
५. मां मराठी भाषा सिखंदुसि.	५. मी मराठी भाषा शिकणार.
६. हूअ पक हिति ईंदी.	६. ती नक्की येथे येईल.
७. सीता शादी कंदी.	७. सीता लग्न करणार.
८. मां तुंहिंजो थोराइतो थींदुसि.	८. मी तुझा आभारी होईन.

मराठीप्रमाणे सिंधीतही काळांचे आणखी विविध प्रकार आहेत. येथे फक्त प्रमुख प्रकारांचा परिचय करून दिला आहे.

५ क्रियाविशेषण अव्यय Adverb

जे शब्द क्रियापदाबद्दल विशेष माहिती सांगतात, त्यांना **‘क्रियाविशेषण’** असे म्हणतात. क्रियाविशेषण हे क्रियापदाचे विशेषण असते. पण ते विकारी असते. म्हणजे लिंग, वचन इ. चा त्याच्या रूपावर परिणाम होतो. उदा. ‘दीपा **चांगली** गाते’ वाक्यात ‘चांगली’ हे ‘गाते’ या क्रियापदाचे विशेषण आहे. या वाक्यात पुल्लिंगी कर्ता ठेवला तर वाक्य होईल – ‘दीपक **चांगला** गातो.’ म्हणजे हे क्रियाविशेषण **‘विकारी’** आहे.

परंतु क्रियापदाबद्दल अधिक माहिती सांगून जी **अविकारी** राहतात, त्यांनी **‘क्रियाविशेषण अव्यये’** असे म्हणतात. उदा. ‘बंडू हळूहळू चालतो’. या वाक्यात ‘हळूहळू’ हे क्रियाविशेषण ‘चालणे’ या क्रियापदाबद्दल अधिक माहिती सांगते. तसेच लिंग, वचन यांमध्ये

बदल केल्यावरही 'हळूहळू' या क्रियाविशेषणावर काही परिणाम होत नाही. 'बाई **हळूहळू** चालते', 'मुलं **हळूहळू** चालतात', 'स्त्रिया हळूहळू चालतात'.

सिंधी भाषेतही क्रियाविशेषण वा क्रियाविशेषण अव्ययांचे विविध प्रकार आहेत. या ठिकाणी फक्त उदाहरणं देत आहे.

१. **जहिड़ी** करिणी **तहिड़ी** भरिणी.	१. **करावे** तसे **भरावे.**
२. **जल्दी** हलु.	२. **लवकर** चल.
३. बालू **असुलु** निठरु आहे.	३. बाळू **अगदी** नाठाळ आहे.
४. मां संमेलन में **ज़रूरु** ईंदुसि	४. मी संमेलनाला **अवश्य** येणार.
५. मुंहिंजो स्कूलु घर जे **वेझो** आहे.	५. माझी शाळी घरापासून **जवळ** आहे.
६. **काल्ह** स्कूल खे मोकल हुई.	६. **काल** शाळेला सुट्टी होती.
७. कांउ **हेठि** किरी पियो.	७. कावळा **खाली** पडला.
८. गंगा नदी **सदाईं** वहंदी रहे थी.	८. गंगा नदी **नेहमी** वाहत असते.
९. मां **हिकु भेरो** हुन सां गडियो आहियां	९. मी त्याला **एकदाच** भेटलो.
१०. **हेडांहुं** अचु, **होडांहुं** न वञु.	१०. **इकडे** ये, **तिकडे** जाऊ नकोस.

६

शब्दयोगी अव्यय Postposition

जे शब्द नामांना व सर्वनामांना जोडून येतात, त्यांना 'शब्दयोगी अव्यय' असे म्हणतात. सिंधीत याला '**संबंधसूचक**' असाही शब्द रूढ आहे. ही अव्यये अविकारी असतात. उदा.

सिंधी	**मराठी**
१. मुंहिंजो भाउ वण **हेठां** वेठो आहे.	१. माझा भाऊ झाडा**खाली** बसला आहे.
२. श्रीकृष्ण अर्जुन **डांहुं** निहारियो.	२. श्रीकृष्णाने अर्जुना**कडे** पाहिले.
३. मास्तरनि **जे करे** मां पास थियुसि.	३. शिक्षकां**मुळे** मी उत्तीर्ण झालो.
४. तूं हेमंत खां **वडो** नाहीं.	४. तू हेमंता**पेक्षा** मोठा नाहीस.
५. मूं **जहिड़ो** माण्हू तोखे कोन मिलंदो.	५. माझ्या**सारखा** माणूस तुला भेटणार नाही.
६. घर जे **सामुहूं** मंदरु आहे.	६. घरा**समोर** देऊळ आहे.
७. मां माउ **लाइ** साड़ी आंदी आहे.	७. मी आई**साठी** साडी आणली आहे.
८. बिनि घरनि जे **विच मे** भिति आहे.	८. दोन घरांच्या**मध्ये** भिंत आहे.

९. मां **बि** गड॒ु/साणु ईंदुसि.	९. मी **सुध्दा** बरोबर येणार.
१०. सभु आया **पर** लता कान आई.	१०. सर्व आले **पण** लता आली नाही.
११. हुन **तर्फ़ां** कुझु कोन थींदो.	११. त्याच्या**कडून** काही होणार नाही.
१२. घर **में** चारि माण्हू आहिनि.	१२. **घरात** चार माणसे आहेत.
१३. पैसा मनीऑर्डर **द्वारा** मोकिले छड॒ि.	१३. पैसे मनीऑर्डर**द्वारे** पाठवून दे.
१४. हुन **जोग॒ो** ब॒ियो माण्हू नाहे.	१४. त्या**जोगा** दुसरा माणूस नाही.
१५. महांगाईअ **बाबत** तुंहिंजो कहिड़ो रायो आहे?	१५. महागाई**बद्दल** तुझे काय मत आहे ?
१६. ड॒ंडु भरण **खांसवाइ** ब॒ियो रस्तो नाहे.	१६. दंड भरल्या**शिवाय** दुसरा पर्याय नाही.
१७. मुंहिंजो भाउ **पिणु** हा चवंदो.	१७. माझा भाऊ**देखील** होय म्हणेल.
१८. पखी वण **तां** हेठि किरी पियो.	१८. पक्षी झाडा**वरून** खाली पडला.
१९ **पहिरीं** नदी ऐं **पोइ** गांवु आहे.	१९. आधी **नदी** व **नंतर** गाव आहे.

७ उभयान्वयी अव्यय Conjunction

जे शब्द दोन शब्द किंवा दोन वा अधिक वाक्ये जोडतात, त्या अविकारी शब्दांना ‘उभयान्वयी अव्यय’ असे म्हणतात. सिंधीत याला ‘**समुच्चयबोधक**’ असे म्हणतात. उदा.

सिंधी	**मराठी**
१. सदानंद **ऐं** मां पास थियासीं.	१. सदानंद **आणि** मी उत्तीर्ण झालो.
२. इरेश आयो हो **पर** मिलियो कोन.	२. इरेश आला होता **पण** भेटला नाही.
३. ब॒ालू **ब॒ाहिर** हो तंहिंकरे कोन गड॒ियो	३. बाळू बाहेर होता **म्हणून** भेटला नाही.
४. तोखे वड॒ो थियणो आहे **त** तइलीम हासिल करि.	४. तुला मोठं व्हायचं आहे तर शिक्षण घे.
५. हू ईंदो **या** कोन ईंदो.	५. तो येईल **किंवा** येणार नाही.
६. तोखे ज्ञानु खपे **कीन** धनु खपे ?	६. तुला ज्ञान हवे **की** धन हवे ?
७. रोमा ख़ूबु अभ्यासु कयो **तंहिंकरे** पास थी.	७. रोमाने खूप अभ्यास केला **म्हणून** उत्तीर्ण झाली.
८. सफलता मिले **या** न मिले, मां खेड॒ंदुसि.	८. यश मिळो **की** न मिळो, मी खेळणार.
९. राम सुंदरु आहे **इनकरे** सभिनी खे वणंदो आहे	९. राम सुंदर आहे **म्हणून** सर्वांना आवडतो.

8 H$db à`mJr Aì`` Interjection

O eãX H$di ^mdZm ì`º$ H$aVmV, Ë`mZm "H$dbà`mJr Aì``' åhUVmV. CXm. "em~mg', "~mna!', "Aaa!' BË`mXr. h CXJma Xm I{dUma eãX dm`mÀ`m Ama^r `VmV, åhUZ Ë`mZm "CXJmadmMr eãX' Aghr åhUVmV. qgYrV `mgmR>r "{dñ_`m{X~mYH$' eãX ê$T> Amh. H$dbà`mJr Aì`` dm`mMm ^mJ ZgZ V dm`mÀ`m ~mha AgVmV. Imbr H$mhr CXmhaU XV Amh ...

qgYr	_amR>r
1. dmh ! N>m V g{hUm ZmM Amh !	1. dmhdm ! H$m` gXa ZË` Amh !
2. em~mg ! O`m Vm V H$_mb H$a N>{S>`m.	2. em~mg ! O`m, V Va H$_mbM H$brg !
3. hmB hmB ! _m V ~~m{X Wr {d`{g.	3. hm` hm` ! _r Va ~~mX Pmbm !
4. _m[a ! J|g {gb|S>a bmB hS>r JXu ?	4. ~mn a ! BVH$s JXu Jg {gb|S>agmR>r !
5. AB A_m ! _m V S>H$s {d`{g !	5. AJmB ! _r Va Km~ê$Z Jbm.
6. N>r N>r ! ~mbA I BE_Z H$aU I nXm hm.	6. N>r ! ~m i bm Ag H$am`bm ZH$m hmV
7. ML>m ! _m hbm Wm.	7. ~am` ! _r `Vm.
8. A‹S>ḩr N>mWm H$at ?	8. Aa ! h H$m` H$aVm Amhg ?
9. R>rH$ Am ! OrA VqhOr _Ou	9. R>rH$ Amh ! Oer VPr BÀN>m
10. hm ? ! hÿ ^Or d`m ?!	10. H$m` ?! Vm n i Z Jbm ?!

☐

५ सिंधी भाषेतील शब्दसंपत्ती

आपल्या भाषेचा व्यवहार आपण शब्दांच्या साहाय्याने करतो. मूळ भाषेत प्रथम शब्द थोडेच असतात. आपण अनेक कारणांनी नवनवीन शब्द बनवीत असतो. इतर भाषांमधूनही आपण शब्द घेऊन आपला व्यवहार वा हेतू साधीत असतो. आधुनिक काळात अनेक देशांशी आपला संपर्क वाढला आहे. म्हणून अनेक परकीय शब्द भारतीय भाषांमध्ये समाविष्ट झाले आहेत.

सुरुवातीला मी हे नमूद केले आहे की सिंधी भाषा ही संस्कृतोद्भव असून सिंधीत ७०% शब्द हे संस्कृतपासून आलेले आहेत. अर्थातच तत्सम व तद्भव शब्दांचा भरणा सिंधीत खूप आहे. शिवाय अरबी-फारसी भाषेतूनही असंख्य शब्द सिंधीत आलेले आहेत. अनेक शतके सिंध प्रांत परकीयांच्या आधिपत्याखाली होता, त्याचा हा परिणाम आहे.

सिंधी शब्द संपत्तीची तोंडओळख :

(अ) तत्सम शब्द : संस्कृत शब्दांसारखे शब्द पहा -

स्वामी
वाणी
क्रिया
आनंद
नदी
समय
विद्या
ब्राह्मण
स्त्री
अग्नि
काव्य
देवनागरी
लोक
कर्म
कमल
तिथि
वेद
देवता
ग्रंथ
विद्वान
कन्या
गौरी
शब्द
प्रीति
इष्टदेव
सरस्वती
पार्वती
कृष्ण
नीति
पुष्प

(अ) तद्भव शब्द : संस्कृत शब्दांच्या मूळ स्वरूपात बदल होऊन आलेले शब्द-

घरु (गृह)
भाउ (भ्राता)
सुटु (सूत्र)
सावणु (श्रावण)
आखाडु (आषाढ)
कोड़्हु (कुष्ट)
कमु (कर्म)
सचु (सत्य)
पसूं (पशु)
पोहु (पौष)
मुनणु (मुंडन)
गामु (ग्राम)
चंडु (चंद्र)
लछण (लक्षण)
तंदु (तंतु)
कती (कार्तिक)
मिटी (मृतिका)
साहु (श्वास)
सिजु (सूर्य)
समुंडु (समुद्र)
मंतरु (मंत्र)
खीरु (क्षीर)
ड॒खणु (दक्षिण)
जसु (यश)

सपु (सर्प) काजु (कार्य) ससु (स्वसृ) ॾोहु (दोष)
चोथि (चतुर्थी) मुंहुं (मुख) राति (रात्रि) मणी (मणि)

(इ) देशज/देशी शब्द : सिंधीतही असे काही शब्द आहेत की ते तत्सम वा तद्भव नाहीत. अशा शब्दांची व्युत्पत्ती मिळत नाही. असे शब्द बोली भाषेतील आहेत. उदा.

पापड़ु चिड़चिड़ि झॻिड़ो झिर्की ॿाझिरी चूं चूं

(ई) विदेशी किंवा परकीय शब्द : शेकडो वर्षे आपल्या देशावर मुसलमानांची व इंग्रजांची सत्ता होती. त्यामुळे अरबी, फारसी, उर्दू व इंग्रजी भाषांचा प्रभाव सिंधी भाषेवरही पडला आहे. त्या भाषांतील असंख्य शब्द सिंधीत आले आहेत.

(इंग्रजांनी तर सिंधमधील मुस्लिम समाजाला खूष करण्याकरिता हिंदूसमाजवरही १८५३ साली 'अरेबिक सिंधी' नावाची एक संकरित लिपी लादली आणि मग सिंधी भाषेची व साहित्याचीही फाळणी झाली.)

(i) **अरबी** : फ़ी, ताक़त, ताक़ीद, जाइज़ो, तन्क़ीद, रबु, बैतु, शाइर, ग़ज़ल, हालत, ख़ैरात, महाजिर, मुहिम, राज़ी, तारीख़, तमाशो, तालिबु, सिफ़त, हाकिमु.

(ii) **फ़ारसी** : ख़ार, ख़ानदान, ज़बानी, परिवाह, रिश्तेदार, हक़ीक़त, पोशाक, सामान, अतुरु, इस्मु, ताज, सौदागर, शान, शादी, मस्त, फ़र्मानु, ख़ुद, गुनाहु.

(iii) **अंग्रेज़ी/इंग्रजी/इंग्लिश** : क्रिकेट, लोकल, नाविल (नॉवेल/कांदबरी), बिल, काम्प्युटर, लैपटॉप, मोडेम, मोबाईल, लालटेन, स्टेशन, बसस्टॉप, कार्टून, फ़ॉरेन.

भारतातील इतर प्रदेशांचेही काही शब्द मराठीप्रमाणे सिंधीतही रूढ झाले आहेत. उदा. – इडली, डोसा, सांबर, खाकरा, मिसल, पावु, भेल, ढोकळा, वडा, सोनपापडी, पापडी, आमटी, चनाबटुरा, पावभाजी.

६ अंग (अंकवाचन)

१.	हिकु	(एक)
२.	ब॒	(दोन)
३.	टे	(तीन)
४.	चार/चारि	(चार)
५.	पंज	(पाच)
६.	छह	(सहा)
७.	सत	(सात)
८.	अठ	(आठ)
९.	नंव	(नौ)
१०.	ड॒ह	(दहा)
११.	यारहं	(अकरा)
१२.	ब॒ारहं	(बारा)
१३.	तेरहं	(तेरा)
१४.	चोड॒हं	(चौदा)
१५.	पंद्रहं	(पंधरा)
१६.	सोरहं	(सोळा)
१७.	सतिरहं	(सतरा)
१८.	अरिड़हं	(अठरा)
१९.	उणिवीह	(एकोणीस)
२०.	वीह	(वीस)
२१.	एकवीह	(एकवीस)
२२.	ब॒ावीह	(बावीस)
२३.	टेवीह	(तेवीस)
२४.	चोवीह	(चोवीस)
२५.	पंजिवीह	(पंचवीस)
२६.	छवीह	(सव्वीस)
२७.	सतावीह	(सत्तावीस)
२८.	अठावीह	(अठ्ठावीस)
२९.	उणटीह	(एकोणतीस)
३०.	टीह	(तीस)
३१.	एकटीह	(एकतीस)
३२.	ब॒टीह	(बत्तीस)
३३.	टेटीह	(तेहतीस)
३४.	चोटीह	(चौतीस)
३५.	पंजटीह	(पसतीस)
३६.	छटीह	(छत्तीस)
३७.	सतुटीह	(सदतीस)
३८.	अठुटीह	(अडतीस)
३९.	उणेतालीह	(एकाणचाळीस)
४०.	चालीह	(चाळीस)
४१.	एकेतालीह	(एकेचाळीस)
४२.	ब॒ाएतालीह	(बेचाळीस)
४३.	टेतालीह	(त्रेचाळीस)
४४.	चोएतालीह	(चव्वेचाळीस)
४५.	पंजेतालीह	(पंचेचाळीस)
४६.	छाएतालीह	(सेहेचाळीस)
४७.	सतेतालीह	(सत्तेचाळीस)
४८.	अठेतालीह	(अठ्ठेचाळीस)

४९.	उणवंजाहु	(एकोणपन्नास)
५०.	पंजाहु	(पन्नास)
५१.	एकवंजाहु	(एकावन्न)
५२.	ॿावंजाहु	(बावन्न)
५३.	टेवंजाहु	(त्रेपन्न)
५४.	चोवंजाहु	(चौपन्न)
५५.	पंजिवंजाहु	(पंचावन्न)
५६.	छावंजाहु	(छप्पन्न)
५७.	सतिवंजाहु	(सत्तावन्न)
५८.	अठिवंजाहु	(अठ्ठावन्न)
५९.	उणहठि	(एकोणसाठ)
६०.	सठि	(साठ)
६१.	एकहठि	(एकसष्ट)
६२.	ॿाहठि	(बासष्ट)
६३.	टेहठि	(त्रेसष्ट)
६४.	चोहठि	(चौसष्ट)
६५.	पंजहठि	(पासष्ट)
६६.	छाहठि	(सहासष्ट)
६७.	सतहठि	(सदुसष्ट)
६८.	अठहठि	(अडुसष्ट)
६९.	उणहतर/रि	(एकोणसत्तर)
७०.	सतर/रि	(सत्तर)
७१.	एकाहतर	(एकाहत्तर)
७२.	ॿाहतर	(बहात्तर)
७३.	टेहतर	(त्र्याहत्तर)
७४.	चोहतर	(चौऱ्याहत्तर)
७५.	पंजहतर	(पंचाहत्तर)
७६.	छाहतर	(शहात्तर)
७७.	सतहतर	(सत्याहत्तर)
७८.	अठहतर	(अठ्याहत्तर)
७९.	उणासी	(एकोणऐंशी)
८०.	असी	(ऐंशी)
८१.	एकासी	(एक्याऐंशी)
८२.	ॿियासी	(ब्याऐंशी)
८३.	टियासी	(त्र्याऐंशी)
८४.	चोरासी	(चौऱ्याऐंशी)
८५.	पंजासी	(पंच्याऐंशी)
८६.	छहासी	(शाऐंशी)
८७.	सतासी	(सत्याऐंशी)
८८.	अठासी	(अठ्ठ्याऐंशी)
८९.	उणानवे	(एकोणनव्वद)
९०.	नवे	(नव्वद)
९१.	एकानवे	(एक्याण्णव)
९२.	ॿियानवे	(ब्याण्णव)
९३.	टियानवे	(त्र्याण्णव)
९४.	चोरानवे	(चौऱ्याण्णव)
९५.	पंजानवे	(पंचाण्णाव)
९६.	छहानवे	(शहाण्णाव)
९७.	सतानवे	(सत्याण्णव)
९८.	अठानवे	(अठ्ठ्याण्णव)
९९.	नवानवे	(नव्याण्णव)
१००.	सौ	(शंभर)

हज़ारु (हजार) ॾह हज़ार (दहा हजार) लखु (लाख/लक्ष)
ॾह लख (दहा लाख) किरोॾु (करोड, कोटी) ॾह किरोड़ (दहा कोटी)

क्रमवाचक संख्याऊं (Ordinal Numbers)

१. पहिरियों	(पहिला)	first	६. छहों	(सहावा)	sixth
२. ब̱ियों	(दुसरा)	second	७. सतों	(सातवा)	seventh
३. टियों	(तिसरा)	third	८. अठों	(आठवा)	eighth
४. चोथों	(चौथा)	fourth	९. नाओं	(नववा)	ninth
५. पंजों	(पाचवा)	fifth	१०. ड̱हों	(दहावा)	tenth

११. यारहों	(अकरावा)	eleventh
१९. उणवीहों	(एकोणीसावा)	nineteenth
२०. वीहों	(विसावा)	twentieth
८०. असीहों	(ऐंशीवा)	eightienth
१००. सउओं	(शंभरावा)	hundredth

अपूर्णांक (Fraction)

$\frac{1}{4}$	पाउ / चोथों हिसो	(पाव)	–	one fourth
$\frac{1}{2}$	अधु	(अर्धा, निम्मा)	–	one half
$\frac{3}{4}$	मुनो	(पाऊण, तीन चतुर्थांश)	–	three - fourth
$1\frac{1}{4}$	सवा	(सव्वा)	–	one and a quarter
$1\frac{1}{2}$	ड̱ेढु	(दीड)	–	one and a half
$1\frac{3}{4}$	पौणा ब̱	(पावणे दोन)	–	one and three-fourth
$2\frac{1}{4}$	सवा ब̱	(सव्वा दोन)	–	two and a quarter
$2\frac{1}{2}$	अढाई	(अडीच)	–	two and half
$3\frac{1}{4}$	सवा टे	(सव्वा तीन)	–	three and a quarter